

ΝΤΟΛΙΑΝΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Αικατερίνη Κάντα - Κίτσου
Βασιλική Λάμπρου

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ISBN 978-960-98656-1-6

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΤΟΛΙΑΝΗ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

Αικατερίνη Κάντα - Κίτσου
Βασιλική Λάμπρου

ΑΘΗΝΑ 2008

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	Αικατερίνη Κάντα – Κίτσου, αρχαιολόγος, Διευθύντρια της ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α.
ΚΕΙΜΕΝΑ	Βασιλική Λάμπρου, αρχαιολόγος της ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α. Ελπίδα Σαλταγιάννη, αρχαιολόγος Ελένη Μπέλλου, γεωπόνος
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	Βασιλική Λάμπρου
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	Αρχείο ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α. Στέφανος Στουρνάρας Πέτρος Κωνσταντόπουλος
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ	Κώστας Τσίτος, τοπογράφος της ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α. Χαρούλα Γόγολου, σχεδιάστρια
ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠ/ΣΕΙΣ	Αχιλλέας Τρανουλίδης, αρχιτέκτονας Ελένη Κουλούρη, σχεδιάστρια
ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ	Μιλτιάδης Γόγολος, γραφίστας
ΠΑΡΑΓΩΓΗ – ΕΚΤΥΠΩΣΗ	Vatiras New Media Solutions

Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Γιώργο Σμύρη, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Πλαστικών Σπουδών και Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και τον κ. Μιχάλη Πασιάκο, Πρόεδρο του Κέντρου Ιστορικών Μελετών Θεσπρωτίας, για την πολύτιμη συμβολή τους στη συγγραφή του παρόντος οδηγού.

Εικόνα εξωφύλλου: Ντόλιανη. Η αρχαία νότια οχύρωση, τα βυζαντινά άνθηρα και το οθωμανικό κτίριο 5.

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

© Υπουργείο Πολιτισμού
ΛΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας
Κύπρου 68, Ηγουμενίτσα
Τηλ.: 26650 29177 – 26650 29178
Fax: 26650 25133
E-mail: lbepka@culture.gr
ISBN: 978-960-98656-1-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Ιστορική ανασκόπηση	7
• Προϊστορικοί – πρώιμοι ιστορικοί χρόνοι	7
• Κλασική – ελληνιστική περίοδος	9
• Ρωμαϊκή περίοδος	11
• Βυζαντινή περίοδος	11
• Μεταβυζαντινή/οθωμανική περίοδος	13
Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης	15
• Οι μαρτυρίες των πηγών	15
• Ιστορία της έρευνας	16
• Οι αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής	18
Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης. Τα σωζόμενα μνημεία	20
Αρχαϊκή περίοδος. Οι πρώτες μαρτυρίες κατοίκησης	23
Κλασική – ελληνιστική περίοδος. Ο οχυρωμένος οικισμός	25
• Η οχύρωση	25
• Ο οικισμός	34
Ρωμαϊκή περίοδος. Η επιβίωση του οικισμού	37
Βυζαντινή περίοδος. Νέα συστηματική κατοίκηση	39
Οθωμανική περίοδος. Ο νεότερος οικισμός	45
Η Ντόλιανη σήμερα. Οι εργασίες ανάδειξης	52
Η Ντόλιανη ως φυσιολατρική διαδρομή	55
• Ο αρχαιολογικός χώρος	55
• Η χλωρίδα των τειχών	56
• Η χλωρίδα του οικισμού	57
• Επίλογος	59
Επιλογή Βιβλιογραφίας	60

Πρόλογος

Ο οχυρωμένος οικισμός της Ντόλιανης στο Δήμο Παραποτάμου αποτελεί έναν από τους πλέον ενδιαφέροντες αρχαίους οικισμούς της Θεσπρωτίας. Εγκατεστημένος σε μία περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, δεσπόζει επιβλητικά σε ύψωμα δίπλα από τον ποταμό Καλαμά και αποτελεί μοναδικό παράδειγμα διαχρονικού οικισμού στη Θεσπρωτία, καθώς διασώζει αρχαιολογικά κατάλοιπα από την πρώιμη αρχαιότητα έως τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Επί χρόνια η αδυναμία πραγματοποίησης έστω και των πλέον στοιχειωδών έργων υποδομής και συντήρησης, εξαιτίας μη επαρκών χρηματοδοτήσεων, κρατούσε τον αρχαιολογικό χώρο έως πρόσφατα άγνωστο, πνιγμένο από την πυκνή βλάστηση, απροσπέλαστο σε κοινό και ερευνητές, ουσιαστικά ένα χώρο με «λίθους, πλίνθους και κεράμους, ατάκτως ερριμένους». Ανάλογη ήταν η κατάσταση και στους υπόλοιπους μεγάλους οχυρωμένους οικισμούς της Θεσπρωτίας (Ελέα, Γίτανα, Δυμόκαστρο), που παρέμεναν άγνωστοι στην επιστημονική κοινότητα.

Η ένταξη των έργων ανάπλασης και ανάδειξης των κυριότερων αρχαιολογικών χώρων της Θεσπρωτίας στο Π.Ε.Π. Ηπείρου του Γ' Κ.Π.Σ., δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την έξοδό τους από την απομόνωση των προηγούμενων δεκαετιών και την προστασία και προβολή των μνημείων και του χαρακτηριστικού φυσικού τους περιβάλλοντος. Παράλληλα, και με κέντρο και αφετηρία το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, οδήγησε στη δημιουργία ενός δικτύου επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων συμβάλλοντας στην αναβάθμιση των πολιτιστικών υποδομών της Θεσπρωτίας.

Οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης, πραγματοποιήθηκαν από το Σεπτέμβριο του 2002 έως το Δεκέμβριο του 2008 και υλοποιήθηκαν σε δύο φάσεις. Η Α' Φάση των εργασιών (2002 – 2007) αποτέλεσε ξεχωριστό υπόεργο στα πλαίσια του ευρύτερου έργου «Ανάδειξη – Ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Ελέας και Ντόλιανης Θεσπρωτίας», ενώ οι εργασίες της Β' Φάσης (2006 – 2008) πραγματοποιήθηκαν ως αυτόνομο έργο με τον τίτλο «Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ντόλιανης Θεσπρωτίας – Β' Φάση: Αποκατάσταση – ανάδειξη βόρειας κύριας πύλης και κτιρίου 11, στερεωτικές εργασίες σε τείχη και πύργο ακρόπολης, τοποθέτηση λυόμενης θεατρικής κατασκευής». Με την ολοκλήρωση των έργων αυτών, ο αρχαιολογικός χώρος, έχοντας εξασφαλίσει την αναγνωσιμότητα των κυριότερων μνημείων του και διαθέτοντας όλες τις αναγκαίες υποδομές, παραδίδεται πλέον επισκέψιμος στους πολίτες.

Η επιτυχής έκβαση του εγχειρήματος της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου δε θα ήταν δυνατή χωρίς την πολύτιμη συμβολή πολλών ανθρώπων, που εργάστηκαν με ζήλο και μεράκι για την πραγμάτωση του σκοπού αυτού.

Ευχαριστώ όλους θερμά.

Αικατερίνη Κάντα – Κίτσου
Διευθύντρια της ΑΒ' Ε.Π.Κ.Α.

Ιστορική ανασκόπηση

Προϊστορικοί – πρώιμοι ιστορικοί χρόνοι (2η χιλιετία π.Χ. – 6ος π.Χ. αι.). Γύρω στο 2.000 π.Χ. πιστεύεται ότι εγκαθίστανται στην περιοχή της Θεσπρωτίας τα πρώτα ελληνικά φύλα. Τον 14ο π.Χ. αι. η περιοχή συμπεριλαμβάνεται στη σφαίρα επιρροής των Μυκηναίων με την ίδρυση στα νοτιότερα παράλια της του οικισμού της Εφύρας, του μοναδικού οχυρωμένου μυκηναϊκού σταθμού στην Ήπειρο. Οι αναπόφευκτες επαφές που αναπτύσσονται μεταξύ των εποίκων και του ντόπιου πληθυσμού δεν αποδεικνύονται αρκετά ισχυρές ώστε να μεταβάλλουν τον τρόπο ζωής τους, που θα παραμείνει οργανωμένος στη βάση μίας αγροτοκτηνοτροφικής οικονομίας με ημιμόνιμους οικισμούς για ένα μακρότατο χρονικό διάστημα.

Η έλλειψη στοιχείων για την περιοχή της Θεσπρωτίας αλλά και γενικότερα της Ηπείρου την περίοδο μεταξύ 11ου και 9ου π.Χ. αι. μπορεί να δικαιολογηθεί στα πλαίσια της γενικότερης αναστάτωσης που δημιουργήθηκε από τις μετακινήσεις των βορειοδυτικών φύλων. Οι Μολοσσοί εγκαθίστανται ανατολικά της Δωδώνης ωθώντας τους Θεσπρωτούς στα δυτικά της πεδιάδας των Ιωαννίνων, στην περιοχή που λίγο έως πολύ θα κατέχουν κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Κατά την αρχαϊκή εποχή αρχίζουν να πληθαίνουν οι επαφές της περιοχής με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Ηλείοι και Κορίνθιοι άποικοι εγκαθίστανται σε παράλιες θέσεις της Ηπείρου μεταξύ του 8ου και 6ου π.Χ. αι. Στη Θεσπρωτία Κερκυραίοι ιδρύουν μία σειρά από οικισμούς κατά μήκος των βόρειων θεσπρωτικών παραλίων, που αναφέρονται από τον Θουκυδίδη ως «Κερκυραϊκή Περαία». Κατά την ίδια χρονική περίοδο οι κάτοικοι της Θεσπρωτίας, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές (Ψευδο-Σκύλακας, Ψευδο-Σκύμνος), διατηρούν τη φυλετική τους οργάνωση και κατοικούν σε ατείχιστες κώμες, ανεπηρέαστοι από τη διαμόρφωση των πόλεων-κρατών που λαμβάνει χώρα στη νότια Ελλάδα.

*Η μυκηναϊκή ακρόπολη της
Εφύρας στο Μεσοπόταμο
Πρέβεζας.*

Ο υστεροκλασικός - ελληνιστικός οικισμός της Ελέας στη Βέλιανη Παραμυθιάς.

Ο οικισμός των Γιτάνων, έδρα του θεσπρωτικού κοινού έως το 167 π.Χ.

Κλασική – ελληνιστική περίοδος (5ος π.Χ. αι – 167 π.Χ.). Οι Θεσπρωτοί και οι Χάονες αναφέρονται από τον Θουκυδίδη στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου το 429 π.Χ. ως «αβασίλευτοι». Γύρω στα 400 π.Χ. το ισχυρό ηπειρωτικό φύλο των Μολοσσών περιορίζει την εδαφική επικράτεια των Θεσπρωτών, οι οποίοι πιθανότατα υποχρεώνονται να προσχωρήσουν στο Κοινό των Μολοσσών (390 – 340 π.Χ.).

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία της Θεσπρωτίας αποτελεί ο συνασπισμός των θεσπρωτικών φύλων και η ίδρυση του Κοινού των Θεσπρωτών τον 4ο π.Χ. αι. Λίγο αργότερα θα προσχωρήσουν στη Συμμαχία των Ηπειρωτών, που οργανώνεται το 333/323 π.Χ.

Μετά το 350 π.Χ. ιδρύονται στη Θεσπρωτία οι πρώτοι οικισμοί στο μέγεθος μίας πόλης και η περιοχή εισέρχεται σε περίοδο ακμής και ευημερίας που θα κορυφωθεί την ελληνιστική εποχή. Οι μικρές ατείχιστες κώμες, που αποτελούσαν το οικιστικό πρότυπο της περιοχής για αιώνες, συνοικίζονται σε μεγάλους οικισμούς, που οργανώνονται πολεοδομικά και τειχίζονται κατά τα πρότυπα του υπόλοιπου ελληνικού κόσμου.

Οι Θεσπρωτοί συμμετείχαν ενεργά στο Β' και στο Γ' Μακεδονικό πόλεμο καθώς και στα γεγονότα που οδήγησαν στη κατάκτηση της Ηπείρου από τους Ρωμαίους. Το 167 π.Χ., ένα χρόνο μετά την ήττα του βασιλιά Περσέα στην Πύδνα, τα στρατεύματα του Αιμίλιου Παύλου προέβησαν, με απόφαση της Συγκλήτου, στη συντονισμένη καταστροφή των πόλεων της Ηπείρου και στο εξανδραποδισμό μεγάλου μέρους του πληθυσμού της. Η Θεσπρωτία φαίνεται ότι ακολουθεί την κοινή ηπειρωτική μοίρα και οι περισσότεροι από τους ακμάζοντες οικισμούς της ελληνιστικής περιόδου οδηγούνται σε ερήμωση.

Ο παραθαλάσσιος οικισμός του Δυμοκάστρου (αρχαία Ελίνα).

*Ο ταφικός θάλαμος
της ρωμαϊκής έπαυλης
στο Ζάβαλι
Ηγουμενίτσας.*

*Τμήμα του
υστερορωμαϊκού -
παλαιοχριστιανικού
οικισμού στο Λαδοχώρι
Ηγουμενίτσας.*

Ρωμαϊκή περίοδος (167 π.Χ. – 3ος μ.Χ. αι.). Το έτος 167 π.Χ. θεωρείται ως η απαρχή της ρωμαιοκρατίας στην Ήπειρο. Την εικόνα της καταστροφής που συντελέστηκε τη χρονιά αυτή συμπληρώνουν οι επιδρομές των Θρακών μισθοφόρων του Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτορος το 88/87 π.Χ. Πολλές, επίσης, από τις εμφύλιες έριδες μεταξύ των ρωμαίων στρατηγών κατά τον 1ο π.Χ. αι. λαμβάνουν χώρα στην Ήπειρο.

Μετά το 157 π.Χ. το Ηπειρωτικό Κοινό, που επαναλειτούργησε πιθανώς αμέσως μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, διασπάται σε δύο ανεξάρτητα Κοινά με όριο μεταξύ τους τον ποταμό Καλαμά. Το Κοινό των φύλων νοτίως του Καλαμά, στο οποίο ανήκαν και τα θεσπρωτικά φύλα, λειτούργησε αρχικά με έδρα την Πανδοσία. Μετά το 148 π.Χ., όταν η Ήπειρος μαζί με την Ιλλυρία αποτέλεσαν τμήμα της Επαρχίας της Μακεδονίας, η έδρα του Κοινού μεταφέρθηκε στη Δωδώνη.

Το αργότερο από τις αρχές του 1ου π.Χ. αι. αρχίζει η εγκατάσταση ρωμαίων αποίκων στις παράλιες και πεδινές περιοχές της Ηπείρου. Στο πλαίσιο, πιθανόν, ενός οργανωμένου αποικιακού προγράμματος του ρωμαϊκού κράτους, ιδρύθηκε την περίοδο αυτή στη Θεσπρωτία η ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής, όπου αναφέρεται η λειτουργία βουλής έως τον 2ο και 3ο μ.Χ. αι.

Παρά την εκτεταμένη καταστροφή του 167 π.Χ., φαίνεται ότι η κατοίκηση ανακάμπτει γρήγορα στη Θεσπρωτία σε κάποιες από τις θέσεις κατοίκησης της προηγούμενης περιόδου. Η περίφημη «Ρωμαϊκή ειρήνη» που ακολουθεί κατά τον 1ο και 2ο μ.Χ. αι. οδηγεί στη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού και στη δημιουργία νέων ανοχύρωτων οικισμών στα παράλια και τα πεδινά.

Η κατάσταση αυτή αλλάζει άρδην τον 3ο μ.Χ. αι. με την εξασθένηση της κεντρικής εξουσίας και την εμφάνιση των πρώτων βαρβαρικών επιδρομών στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να θεωρείται βέβαιη η διέλευση των γοθθικών ορδών από τα εδάφη της Ηπείρου και ειδικότερα της Θεσπρωτίας, κατά την πορεία τους από την Αθήνα προς την Ιλλυρία το 267 μ.Χ.

Βυζαντινή περίοδος (4ος μ.Χ. αι. – 1430). Η Ήπειρος ήδη από τα τέλη του 3ου μ.Χ. αι. χωρίζεται διοικητικά στις επαρχίες της Παλαιάς και της Νέας Ηπείρου. Η Παλαιά Ήπειρος κάλυπτε τη σημερινή ελληνική Ήπειρο, μέρος της Αιτωλοακαρνανίας και τα απέναντι νησιά και η Νέα την περιοχή της Βορείου Ηπείρου. Τον 4ο μ.Χ. αι. η Θεσπρωτία, ως τμήμα της επαρχίας της Παλαιάς Ηπείρου, αποτελεί κέντρο της νέας χριστιανικής θρησκείας στην ευρύτερη περιοχή, καθώς ήδη από την εποχή του Μεγάλου Θεοδοσίου ιδρύεται επισκοπική έδρα στην πόλη Εύροια.

Η Παλαιά Ήπειρος δέχτηκε σειρά επιδρομών κατά τον 5ο και κυρίως

τον 6ο μ.Χ. αι. από διάφορα βαρβαρικά φύλα και ερημώθηκε σε μεγάλο βαθμό. Οι επιδρομές συνεχίζονται με σχετικά μακρά μεσοδιαστήματα ειρήνης και μετά τον 6ο αι. δημιουργώντας σοβαρές πολιτικές, εθνολογικές και διοικητικές ανακατατάξεις σε όλη την Ήπειρο. Στα τέλη του 10ου αι. λαμβάνουν χώρα οι επιδρομές των Βουλγάρων και η Νικόπολη, που παρέμενε έως την εποχή εκείνη το σημαντικότερο κέντρο της Ηπείρου, καταστρέφεται.

Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης στη Τέταρτη Σταυροφορία (1204) η Θεσπρωτία αποτέλεσε τμήμα της ανεξάρτητης ηγεμονίας της Ηπείρου (1204-1246) και στη συνέχεια τμήμα του Δεσποτάτου της Ηπείρου υπό την

*Ο βυζαντινός οικισμός της Οσντίνας
στα στενά του Καλαμά.*

*Το κάστρο της Κιάφας
στο Σούλι.*

*Ναός της μέσης
βυζαντινής περιόδου
στη Γλυκή.*

κυριαρχία αρχικά των Κομνηνών και αργότερα διάφορων ηγεμονικών οίκων, Ιταλών, Σέρβων, Αλβανών και Φράγκων.

Οι διαμάχες μεταξύ Οθωμανών και Ενετών χαρακτηρίζουν τις τελευταίες δεκαετίες πριν την οθωμανική κατάκτηση. Στα τέλη του 14ου – αρχές 15ου αι. η Βενετία καταλαμβάνει τα παράλια της Θεσπρωτίας ιδρύοντας μία σειρά από οχυρωμένες βάσεις τόσο στις ακτές όσο και σε σημαντικές διαβάσεις στην ενδοχώρα.

Μεταβυζαντινή/οθωμανική περίοδος (1430 – 1913). Στην Ήπειρο η περίοδος της Οθωμανικής κατάκτησης αρχίζει συμβατικά από το 1430 με την παράδοση των Ιωαννίνων και τελειώνει το 1913, όταν καταλύεται η οθωμανική κυριαρχία στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο.

Με την τελική επικράτησή της η οθωμανική αυτοκρατορία χωρίζει τη Θεσπρωτία σε επαρχίες και την εντάσσει στο διοικητικό και φορολογικό σύστημα του οθωμανικού κράτους. Η Παραμυθιά, οι Φιλιάτες, και το Μαργαρίτι είναι τα σημαντικότερα οικιστικά κέντρα της περιόδου, ενώ ιδιαίτερη σπουδαιότητα για την εμπορική διακίνηση των προϊόντων είχε η Σαγιάδα.

Εκτός από τους οικισμούς αυτούς και τις αντίστοιχες περιοχές τους, οι οποίες απολάμβαναν καθεστώς προνομίων, οι υπόλοιπη ύπαιθρος υπέφερε εξαιτίας της βαριάς φορολογίας, των αρπαγών και των συχνών πολεμικών συγκρούσεων. Οι πεδινές περιοχές εγκαταλείφθηκαν από τους αγροτικούς πληθυσμούς και αναπτύχθηκαν οι ορεινοί οικισμοί με τη μορφή χωριών, όπως στις πλαγιές του όρους Τσαμαντά και στο Σούλι. Οι επαναστάσεις ήταν συχνές, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν τα κινήματα των Σουλιωτών εναντίον του Αλή Πασά των Ιωαννίνων.

Το οθωμανικό κάστρο στο Μαργαρίτι.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης

Ο οχυρωμένος οικισμός στη θέση Ντόλιανη, έκτασης 50 περίπου στρεμμάτων, βρίσκεται επάνω σε ασβεστολιθικό λόφο δυτικά του σύγχρονου οικισμού του Γεροπλάτανου στο Δήμο Παραποτάμου. Η τοποθεσία είναι ιδιαίτερα προνομακική από άποψη φυσικής οχύρωσης, αφού από τα νότια και δυτικά προστατεύεται από απότομη χαράδρα, που διασχίζει ο ποταμός Καλαμάς. Επιπλέον, χωρίς να είναι άμεσα ορατή από απόσταση, λόγω των υψωμάτων που την περιβάλλουν, παρείχε τη δυνατότητα ελέγχου όλης της πεδινής έκτασης βόρεια και νότια του μέσου Καλαμά.

Ο καθηγητής Σ. Δάκαρης πρώτος πρότεινε την ταύτιση του οικισμού της Ντόλιανης με την αρχαία Φανοτή, έδρα του θεσπρωτικού φύλου των Φανοτέων, λόγω της καίριας θέσης και της ισχυρής οχύρωσής του. Η ορθότητα της άποψης αυτής ενισχύεται από την αρχαιολογική έρευνα, καθώς στην περιοχή του μέσου Καλαμά, στο τμήμα του δηλαδή από τη Βροσύνα στα όρια με το Ν. Ιωαννίνων μέχρι τη Σκάλα Φιλιατών, που πιστεύεται ότι κατείχαν κατά την αρχαιότητα οι Φανοτείς Θεσπρωτοί, δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα άλλος αξιόλογου μεγέθους οχυρωμένος οικισμός.

Πρόκειται για μία θέση κατοίκησης εξαιρετικά μακρόβια. Η ίδρυση του οχυρωμένου οικισμού τοποθετείται στην ύστερη κλασική περίοδο (4ος π.Χ. αι.). Παρά την εκτεταμένη καταστροφή των τειχών του μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ο οικισμός δεν εγκαταλείπεται, αλλά η κατοίκησή του συνεχίζεται για ένα μακρότατο χρονικό διάστημα. Αποτελεί το μοναδικό ίσως παράδειγμα θεσπρωτικού οικισμού του 4ου π.Χ. αι., που παραμένει λίγο έως πολύ ενεργός έως τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Οι μαρτυρίες των πηγών

Το όνομα της Φανοτής είναι γνωστό από την αρχαία γραμματεία και συνδέεται άμεσα με τα γεγονότα που προηγήθηκαν της ρωμαϊκής κατάκτησης της Ηπείρου. Ο Ρωμαίος ιστορικός Λίβιος αναφέρει ότι ο στρατηγός Aulus Hostilius Mancinus, κατά τη διάρκεια της πορείας του από την Ιλλυρία προς τη Θεσσαλία την άνοιξη του 170 π.Χ., πληροφορήθηκε έγκαιρα από το Φανοτέα Νέστορα Κρώπιο για την προσπάθεια του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα να τον αιχμαλωτίσει καθ' οδόν. Έτσι άλλαξε τη διαδρομή του, μεταβαίνοντας στα Γίτανα και από εκεί με πλοίο στην Αντίκυρα με τελικό προορισμό τη Θεσσαλία. Τον επόμενο χειμώνα του 170/169 π.Χ., ο Appius Claudius επιχείρησε με 6.000 στρατιώτες να καταλάβει τη Φανοτή ως αντιστάθμισμα για την ήττα του στην Ιλλυρία. Η πόλη άντεξε στην πολιορκία, αλλά την επόμενη χρονιά –μετά την

ήττα του Περσέα στην Πύδνα– θα παραδοθεί, πρώτη από όλες τις ηπειρωτικές πόλεις, στα ρωμαϊκά στρατεύματα.

Πηγές της βυζαντινής και πρώιμης οθωμανικής περιόδου βεβαιώνουν την ύπαρξη του οικισμού, που επιζεί στη θέση της αρχαίας πόλης. Η διέλευση των σλαβικών φύλων από την περιοχή τον 6ο – 7ο μ.Χ. αι. αποτυπώνεται στη νέα ονομασία της θέσης. Σε χρυσόβουλο του Δεσπότη Συμεών Παλαιολόγου του Σέρβου από το 1321 αναφέρεται μαζί με άλλα τοπωνύμια της ευρύτερης περιοχής του θέματος της Βαγενετίας (περιοχή δυτικής Ηπείρου) ως Δολιανοί, τοπωνύμιο σλαβικής προέλευσης ιδιαίτερα κοινό στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Δύο αιώνες αργότερα, οθωμανικός απογραφικός κατάλογος του 1431 επιβεβαιώνει την ύπαρξη του οικισμού στα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και την ένταξη της περιοχής του στο σύστημα της οθωμανικής δημόσιας διοίκησης. Ο οικισμός αποτελεί μία από τις μικρότερες κοινότητες της περιοχής και εμφανίζεται με το όνομα *Dulyanı*, από όπου εξελίχθηκε η σύγχρονη ονομασία της θέσης, Ντόλιανη.

Λίγα χρόνια πριν από το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, η Ντόλιανη αναφέρεται σε ένα ακόμη οθωμανικό έγγραφο, στη Στατιστική που δημοσιεύτηκε στο Σανλαμέ (διοικητική επετηρίδα) του 1895 και απαριθμεί αναλυτικά τον πληθυσμό της Ηπείρου την περίοδο αυτή. Ο οικισμός έχει πλέον 300 κατοίκους και πρέπει ήδη να έχει μεταφερθεί στη γειτονική θέση του σύγχρονου χωριού Γεροπλάτανος, όπου βρίσκεται ακόμη και σήμερα διατηρώντας μέχρι αρκετά πρόσφατα το όνομα Ντόλιανη.

Ιστορία της έρευνας

Τα ορατά κατάλοιπα των εντυπωσιακών οχυρώσεων του αρχαίου οικισμού τράβηξαν από νωρίς το ενδιαφέρον των ερευνητών. Ο N. G. Hammond το 1967 δίνει μία συνοπτική περιγραφή των οχυρώσεων και της κύριας πύλης στο έργο του *Epirus*. Εκτενέστερη αναφορά στα αρχαιολογικά κατάλοιπα της θέσης γίνεται από τον Σ. Δάκαρη στο έργο του Θεσπρωτία στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ο ίδιος τοποθετεί το νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στους πρόποδες γειτονικού λόφου, όπου αναφέρει την ύπαρξη συλημένων κιβωτιόσχημων τάφων.

Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες στον αρχαίο οικισμό πραγματοποιήθηκαν το 1989 στην περιοχή του νεκροταφείου, όταν κατά τις εργασίες διάνοιξης δρόμου καταστράφηκαν πολυάριθμοι τάφοι, πιθανόν ελληνιστικοί, και εντοπίστηκαν κατάλοιπα πλακόστρωτου. Το 1995 έγινε μικρής έκτασης ανασκαφή στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης, κατά την οποία ερευνήθηκε μερικώς αρχαίο κτίριο (Κτίριο 1), πιθανόν μεγάλη οικία των

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης τη δεκαετία του 1980.

Το αρχαίο κτίριο 1 στην ακρόπολη της Ντόλιανης.

ελληνιστικών χρόνων.

Η διαχρονική χρήση του αρχαίου νεκροταφείου επιβεβαιώθηκε το 2000, όταν, κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά 11 κιβωτιόσχημοι τάφοι της μεσοβυζαντινής περιόδου. Το επόμενο έτος ανασκάφτηκε λίγο βορειότερα ένας ημικατεστραμμένος ελληνιστικός κιβωτιόσχημος τάφος.

Η διερεύνηση της αρχαίας νεκρόπολης συνεχίστηκε με σωστική ανασκαφή το καλοκαίρι του 2005, κατά την οποία ερευνήθηκαν 10 κιβωτιόσχημοι τάφοι της ελληνιστικής περιόδου. Το φθινόπωρο του 2006, τέλος, ανασκάφτηκε μεμονωμένος συλημένος κιβωτιόσχημος ελληνιστικός τάφος στην πλαγιά χαμηλού υψώματος στα βόρεια του αρχαιολογικού χώρου.

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα ο αρχαιολογικός χώρος διαμορφώθηκε ύστερα από την υλοποίησης του προγράμματος ανάδειξης και ανάπλασής του την εξαετία 2002 έως 2008. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν υποκατέστησαν σε μεγάλο βαθμό την ανασκαφική έρευνα φέρνοντας στο φως πλήθος νέων στοιχείων για τη μορφή των οχυρώσεων και τις διαδοχικές φάσεις κατοίκησης του οικισμού.

Οι αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής

Ο οχυρωμένος οικισμός της Ντόλιανης εσπεύει προς τα βόρεια μία παραποτάμια κοιλάδα, που καταλήγει στην είσοδο των στενών του Καλαμά, και προς τα ανατολικά και νότια μία αρκετά ευρύχωρη πεδινή έκταση, που ανήκει στους σύγχρονους οικισμούς της Ρίζιανης και της Κορύτιανης. Οι περιοχές αυτές αποτελούσαν κατά την αρχαιότητα τμήμα της επικράτειας της αρχαίας πόλης, η οποία εκτεινόταν ακόμη βορειότερα κατά μήκος του μέσου ρου του Καλαμά.

Η μακροβιότητα του οικισμού της Ντόλιανης συμβαδίζει με τη διαχρονική κατοίκηση που διαπιστώνεται στην ευρύτερη περιοχή του. Οι πρωιμότερες αρχαιολογικές μαρτυρίες προέρχονται από σωστική ανασκαφή που διεξάγεται τα τελευταία χρόνια στη Σκάλα Αετού Φιλιατών, δίπλα από την είσοδο των στενών του Καλαμά και ελάχιστα χιλιόμετρα βόρεια της αρχαίας πόλης. Στο φως έχουν έρθει κατάλοιπα

Πελίκη, ανάγλυφος σκύφος και ταφική στάμνος από ελληνιστικούς τάφους στην περιοχή της Ντόλιανης.

ενός αγροτικού οικισμού σε χρήση από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τον 4ο π.Χ. αι.

Στην είσοδο των στενών δεσπόζουν τα εντυπωσιακά ερείπια ενός υστεροβυζαντινού πύργου, χτισμένου σε καίριο σημείο για τον έλεγχο του περάσματος. Η θέση είναι γνωστή ως «Σκάλα του Ζωριάννου» και προφανώς χρησίμευε και ως αγκυροβόλιο των πλοιαρίων που διακινούνταν στον πλωτό τότε Καλαμά.

Συστηματικότερη διαχρονική κατοίκηση παρουσιάζει η περιοχή στα νότια και ανατολικά της Ντόλιανης. Στον κάμπο της Ρίζιανης και σε απόσταση μερικών εκατοντάδων μέτρων από τον αρχαίο οικισμό βρίσκονται τα λείψανα ελληνιστικού ταφικού μνημείου με μνημειακής μορφής ισοδομικό περίβολο. Λίγο ανατολικότερα, βόρεια της παλαιάς εθνικής οδού Ηγουμενίτσας – Ιωαννίνων, έχουν εντοπιστεί τα κατάλοιπα ρωμαϊκού λουτρού, που κατασκευάστηκε τον 1ο μ.Χ. αι. στη θέση προγενέστερου κτιρίου της ελληνιστικής περιόδου, ίσως αγροικίας.

Στην ίδια περιοχή, αλλά στη νότια πλευρά της εθνικής οδού, ερευνήθηκε παλαιοχριστιανική βασιλική, στα ερείπια της οποίας κατασκευάστηκε αργότερα

Το ελληνιστικό ταφικό μνημείο στη Ρίζιανη.

*Μεσοβυζαντινό νεκροταφείο στη
θέση Χ.Υ.Τ.Α. Κορύτιανης.*

βυζαντινός κοιμητηριακός ναός με εκτεταμένο νεκροταφείο.

Αρχαιολογικές μαρτυρίες προέρχονται και από την περιοχή της Κορύτιανης. Στη θέση κατασκευής του Χ.Υ.Τ.Α. Ηγουμενίτσας εντοπίστηκε νεκροταφείο της μέσης βυζαντινής περιόδου, όπου ανασκάφτηκαν 175 τάφοι. Σε άλλο σημείο της ίδιας περιοχής ανασκάφτηκε τμηματικά σωζόμενο κτίριο της ελληνιστικής περιόδου.

*Ο υστεροβυζαντινός
πύργος στη Σκάλα
Ζωριάννου.*

Στα νοτιοδυτικά της Ντόλιανης, στη θέση “Τσιφλίκι” Παραποτάμου βρέθηκε τύμβος με διαδοχική ταφική χρήση από τον 4ο π.Χ. αι. τουλάχιστον μέχρι και τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Ντόλιανης Τα σωζόμενα μνημεία

Ολόφος της Ντόλιανης είναι διάσπαρτος από αρχαιολογικά κατάλοιπα που καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονολογικό φάσμα και μαρτυρούν τη συνέχεια της κατοίκησης από την αρχαιότητα έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους.

Το πλέον εντυπωσιακό μνημείο του αρχαιολογικού χώρου είναι οι επάλληλοι ισοδομικοί οχυρωματικοί περίβολοι που τον περιβάλλουν. Ο εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος της ακρόπολης στην κορυφή του λόφου διατηρείται κατά το μεγαλύτερο τμήμα του σε εξαιρετική κατάσταση. Ο εξωτερικός περίβολος προστάτευε τις ομαλές πλαγιές του λόφου και σώζεται πιο αποσπασματικά. Στα δυτικά ενισχύεται από προτείχισμα, τα κατάλοιπα του οποίου είναι, επίσης, ορατά.

Στο βόρειο τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου σώζεται η μνημειακή κύρια πύλη της αρχαίας οχύρωσης (Π1), η σημερινή μορφή της οποίας προέκυψε μετά από τις αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο μνημείο το 2008. Η πύλη προστατεύεται από δύο ορθογώνιους πύργους και το ευρύ άνοιγμά της επιστέφεται από ένα εντυπωσιακού μεγέθους τόξο.

Τέσσερις δευτερεύουσες πύλες (Π2 – Π5) έχουν εντοπιστεί στο τείχος της ακρόπολης, ενώ στο ανατολικό τμήμα του εξωτερικού περιβόλου υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη μίας ακόμη πύλης (Π6).

*Γυάλινα μυροδοχεία
μεσοβυζαντινής περιόδου
από τη Ρίζιανη.*

*Πινάκιο από το ελληνιστικό
κτίριο στην Κορύτιανη.*

Η συνεχής κατοίκηση της θέσης είχε ως αποτέλεσμα οι οχυρωματικοί περίβολοι να υποστούν συχνές ανακατασκευές και προσθήκες, τις περισσότερες κατά το τέλος της βυζαντινής περιόδου. Ανακατασκευές είναι ορατές κυρίως στο τείχος της ακρόπολης. Προσθήκη νέου τείχους διαπιστώνεται στο δυτικό τμήμα του εσωτερικού και στο ανατολικό τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Προσθήκη στην αρχική κατασκευή είναι και τα επάλληλα άνδηρα στη νότια οχύρωση.

Η γραμμή των οχυρώσεων φαίνεται ότι καθόρισε διαχρονικά το όριο του κατοικημένου χώρου και στο εσωτερικό τους περικλείεται το σύνολο σχεδόν των ορατών αρχαιολογικών καταλοίπων. Η μεγάλη πυκνότητα των ερειπίων διαφόρων οικοδομικών φάσεων στην ακρόπολη καταδεικνύει ότι το τμήμα αυτό του οικισμού αποτέλεσε πάντα το κέντρο της κατοίκησης, ενώ η περιοχή μεταξύ του εξωτερικού και του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου φαίνεται ότι κατοικήθηκε λιγότερο συστηματικά.

Στα σωζόμενα μνημεία της ακρόπολης καταγράφεται η εξέλιξη του οικισμού από την υστεροκλασική εποχή (4ος π.Χ. αι.), όταν η θέση οχυρώθηκε, έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους, οπότε πραγματοποιήθηκε η σταδιακή εγκατάλειψη του οικισμού.

Η ακρόπολη της Ντόλιανης από τα ανατολικά.

Στην περιοχή που γειτνιάζει με το βορειοανατολικό εσωτερικό τείχος έχει αποκαλυφθεί τμήμα από τον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης κατά την υστεροκλασική και ελληνιστική εποχή (κτίρια 1,2 και 17). Στην υπόλοιπη έκτασή της η ακρόπολη είναι διάσπαρτη από τα οικιστικά κατάλοιπα των μεταγενέστερων φάσεων κατοίκησης, κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο.

Στη μεσοβυζαντινή εποχή (12ος μ.Χ. αι.) χρονολογείται πιθανότατα ο πύργος (κτίριο 4) που καταλαμβάνει την κορυφή του υψώματος και οι τοίχοι του, που σώζονται σε ύψος αρκετών μέτρων, δεσπόζουν στην ευρύτερη περιοχή. Στην υπόλοιπη ακρόπολη αλλά και σποραδικά στις πλαγιές του υψώματος διατηρούνται τα ερείπια ενός μικρού αγροτικού μεταβυζαντινού οικισμού, οι απαρχές του οποίου ανάγονται στα τέλη της βυζαντινής περιόδου.

Στο νοτιότερο άκρο της ακρόπολης βρίσκονται τα κατάλοιπα ενός οθωμανικού κτιριακού συγκροτήματος με κοινόχρηστο χαρακτήρα (κτίριο 12). Τμήμα του συγκροτήματος αυτού αποτελούσε και το κτίριο με τα τοξωτά ανοίγματα, που σώζεται σε περίοπτη θέση επάνω στο νοτιοανατολικό πύργο της αρχαίας οχύρωσης (κτίριο 5).

Αρχαιολογικά κατάλοιπα που μαρτυρούν τη διαχρονικότητα της κατοίκησης σώζονται και στην περιοχή της κύριας πύλης της αρχαίας οχύρωσης. Επάνω στο δυτικό πύργο της πύλης είναι ορατά τα ερείπια ενός βυζαντινού ναΐσκου. Το εκτεταμένο νεκροταφείο του βρισκόταν στον περιβάλλοντα χώρο της πύλης. Μικρός μόνο αριθμός από τους τάφους που ανασκάφτηκαν παραμένουν σήμερα *in situ*.

Μερικά μέτρα νότια της πύλης σώζεται ένας μικρός κεραμικός κλίβανος της βυζαντινής περιόδου, ενώ δίπλα στον ανατολικό της πύργο διατηρούνται τα κατάλοιπα ασβεστοκάμινου των νεότερων χρόνων.

*Κτίρια βυζαντινής και
οθωμανικής περιόδου
στην ακρόπολη της
Ντόλιανης.*

Αρχαϊκή περίοδος Οι πρώτες μαρτυρίες κατοίκησης

Έως πριν την έναρξη των εργασιών ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, δεν υπήρχε καμία αρχαιολογική μαρτυρία για την κατοίκηση της θέσης πριν από την ίδρυση των οχυρώσεων τον 4ο π.Χ. αι. Η εικόνα αυτή ανατράπηκε όταν στο χώρο της ακρόπολης βρέθηκαν σποραδικά θραύσματα αγγείων της ύστερης αρχαϊκής περιόδου κατασκευασμένων σε κορινθιακά και αττικά εργαστήρια. Στο πλαίσιο του έργου ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, δεν υπήρξε δυνατότητα διερεύνησης των παλαιότερων στρωμάτων κατοίκησης, με αποτέλεσμα μέχρι σήμερα να μην έχουν εντοπιστεί οικιστικά κατάλοιπα της ίδιας περιόδου.

Εντούτοις, η ανεύρεση κεραμικών οστράκων, αν και αποσπασματική, αποτελεί ισχυρότατη αρχαιολογική ένδειξη για την ύπαρξη οργανωμένης κατοίκησης στο λόφο της Ντόλιανης τουλάχιστον από τα τέλη του 6ου π.Χ. αι. ή και ακόμη παλαιότερα. Την άποψη αυτή επιβεβαιώνει και ο εντοπισμός χειροποίητων αγγείων του 7ου π.Χ. αι. σε έναν από τους τάφους του νεκροταφείου του οικισμού, που ανασκάφτηκαν το 2005. Ενδεικτική για την οικονομική ευρωστία των κατοίκων κατά την πρώιμη αυτή περίοδο είναι η παρουσία χειροποίητων αγγείων τοπικής παραγωγής παράλληλα με υψηλής ποιότητας κεραμική εισηγμένη από τα σημαντικότερα κέντρα παραγωγής του 6ου π.Χ. αι., την Κόρινθο και την Αττική.

Αρχαιολογικές μαρτυρίες της πρώιμης αυτής περιόδου δεν λείπουν και από την ευρύτερη περιοχή της Ντόλιανης. Ο αγροτικού χαρακτήρα οικισμός που αποκαλύφθηκε στη Σκάλα Αετού Φιλιατών βρισκόταν σε χρήση από τον 9ο έως τουλάχιστον τα τέλη του 4ου π.Χ. αι. Τα κεραμικά ευρήματα βεβαιώνουν και εδώ την ύπαρξη εμπορικών σχέσεων με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Η απουσία οχύρωσης και η κατασκευή των οικιών με λίθινα θεμέλια και ανωδομή από φθαρτά υλικά δίνουν μία εικόνα της μορφής που πιθανόν είχε η κατοίκηση και στη θέση της Ντόλιανης πριν από την ίδρυση του οχυρωμένου οικισμού.

*Χειροποίητοι κάνθαροι
από το κύριο νεκροταφείο
(8ος - 7ος αι. π.Χ.).*

*Όστρακα ύστερης
αρχαϊκής περιόδου
από τον οικισμό.*

*Η ακρόπολη της Ντόλιανης.
Οικοδομικά κατάλοιπα της κλασικής - ελληνιστικής περιόδου.*

Κλασική – ελληνιστική περίοδος Ο οχυρωμένος οικισμός

Η οχύρωση. Η ίδρυση του οχυρωμένου οικισμού τοποθετείται στο β' μισό του 4ου π.Χ. αι. κατά την ύστερη κλασική περίοδο, εποχή κατά την οποία συνοικίζονται και οχυρώνονται και οι άλλες πόλεις του ηπειρωτικού χώρου. Οι εξαιρετικά απόκρημνες και μη προσπελάσιμες πλαγιές στα δυτικά, επέβαλαν την κατασκευή τεχνητής οχύρωσης, πάχους έως 4,50 μ., μόνο στις ομαλές πλευρές στα βόρεια και ανατολικά. Οι πλευρές αυτές περιβάλλονται από δύο επάλληλους οχυρωματικούς περιβόλους, με τον εσωτερικό να διαμορφώνει ένα είδος ακρόπολης στην κορυφή του υψώματος. Με τείχος ενισχύθηκαν και τα βατά σημεία, που υπήρχαν στο νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα της ακρόπολης.

Ο εσωτερικός οχυρωματικός περίβολος έχει συνολικό μήκος περίπου 360 μ. και διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Λιγότερο καλή είναι η κατάσταση διατήρησης του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου, το αρχαίο τμήμα του οποίου έχει εντοπιστεί στα δυτικά, βόρεια και βορειοανατολικά σε συνολικό μήκος 320 μ.

Τμήμα της βόρειας εσωτερικής οχύρωσης. Στο βάθος η πυργοειδής προεξοχή.

Τμήμα της βόρειας εσωτερικής οχύρωσης. Στο βάθος ο μεταγενέστερος ημικυκλικός πύργος.

Για την κατασκευή των οχυρωματικών περιβόλων της Ντόλιανης έχει γίνει χρήση τοπικού ασβεστόλιθου, ο οποίος διαμορφώνει το υπέδαφος της περιοχής σε σχιστολιθικές στρώσεις ποικίλου πάχους. Γενικά ακολουθείται το ισοδομικό σύστημα τειχοποιίας με διάφορες παραλλαγές. Η διαφοροποίηση στον τρόπο δόμησης δεν είναι βέβαιο εάν πρέπει να αποδοθεί σε διαφορετική φάση κατασκευής ή σε διαφορετικούς εργολήπτες που εργάζονταν ταυτόχρονα.

Η δόμηση πραγματοποιείται εν ξηρώ χωρίς την παρουσία συνδέσμων ή γόμφων. Οι γωνιόλιθοι έχουν συνήθως σχήμα ορθογώνιο και τετράγωνο στην περιοχή των πύργων με κατακόρυφους ή λοξούς αρμούς. Φέρουν έξεργη κύφωση στην εξωτερική επιφάνεια και συχνά τοποθετούνται σε ανισοϋψείς σειρές.

Η κατασκευή του διπλού οχυρωματικού περιβόλου ενισχύεται με την ύπαρξη ορθογώνιων πύργων και θλάσεων όψεων, στοιχείο που εισάγεται στην οχυρωματική αρχιτεκτονική τον 4ο αι. π.Χ. (οδοντωτή διάταξη). Δύο μεγάλοι πύργοι υπήρχαν στο ανατολικό τμήμα και στο νότιο άκρο του τείχους της ακρόπολης, ενώ ένας ακόμη πύργος βρισκόταν στα βόρεια, στο εσωτερικό μέτωπο του τείχους. Δύο ισχυροί πύργοι προστάτευαν την κύρια πύλη της οχύρωσης.

Θάλαση στη βόρεια οχύρωση.

*Η αμυντική εσοχή δίπλα στο
νοτιοανατολικό πύργο.*

Οι θάλασες όψεων στις οχυρώσεις της Ντόλιανης έχουν τη μορφή πυργοειδών προεξοχών και βρίσκονται μία στον εσωτερικό και μία στον εξωτερικό οχυρωματικό περίβολο. Στο εσωτερικό τείχος διαμορφώνονται, επιπλέον, δύο θάλασες με τη μορφή γωνίας στα βόρεια και μία αμυντική εσοχή δίπλα ακριβώς από το νοτιοανατολικό πύργο.

Ο βόρειος πύργος του βραχίονα.

Ο νοτιοανατολικός πύργος.

Η οχύρωση της ακρόπολης προεκτείνεται προς τα βορειοδυτικά δημιουργώντας ένα είδος βραχίονα με δύο σκέλη, που κατέληγε στον Καλαμά και εξασφάλιζε την απρόσκοπτη πρόσβαση των κατοίκων στον ποταμό. Τα άκρα των σκελών του βραχίονα προστάτευαν δύο ισχυροί πύργοι. Στο ανατολικό σκέλος της προεξοχής υπήρχε μία από τις πύλες εξωτερικής επικοινωνίας του οικισμού (Π2).

Εξαιρετική είναι η κατάσταση διατήρησης του νότιου εσωτερικού τείχους, με σωζόμενο ύψος που κατά τόπους ξεπερνά τα 4 μ. Στο εξωτερικό του μέτωπο διακρίνονται τα όρια μίας πύλης (Π4), η οποία καταργήθηκε σε μεταγενέστερη περίοδο και κλείστηκε πρόχειρα με αρχαίο οικοδομικό υλικό. Την προστασία της ενίσχυε η ύπαρξη του ισχυρού νοτιοανατολικού πύργου και ενός προτειχίσματος που κατέληγε νότια στο γκρεμό και απομόνωνε την περιοχή της πύλης.

Το βόρειο σκέλος του βραχίονα και η πύλη Π2.

Η κατασκευή στο νότιο τμήμα της οχύρωσης είναι ιδιαίτερα επιμελημένη με χρήση λίθων μεγάλων διαστάσεων και κατακόρυφους ή λοξούς αρμούς. Αντίστοιχης τοιχοποιίας είναι και η νοτιοδυτική οχύρωση, που αποτελείται από δύο επάλληλα τείχη. Στο καλύτερα διατηρημένο εσωτερικό τείχος διακρίνονται τα ίχνη πύλης (Π5) καθώς και μεταγενέστερες συμπληρώσεις στο ανατολικό τμήμα του. Το εξωτερικό τείχος έχει σχεδόν στο σύνολό του καταπέσει.

*Η νοτιοδυτική οχύρωση.
Διακρίνονται οι δύο
επάλληλοι οχυρωματικοί
περίβολοι.*

Ο ανατολικός πύργος.

Ο ίδιος τρόπος κατασκευής ακολουθείται και στο τμήμα του τείχους που σώζεται μεταξύ του νοτιοανατολικού και του ανατολικού πύργου, αλλά και ακόμη βορειότερα μέχρι μερικά μέτρα πριν τη βορειοανατολική πυργοειδή προεξοχή. Η κατάσταση διατήρησης του τείχους στο τμήμα αυτό δεν είναι ιδιαίτερα καλή και σε μεγάλο μέρος του έχει υποστεί μεταγενέστερες ανακατασκευές. Στο πλαίσιο μίας τέτοιας ανακατασκευής πρέπει να τροποποιήθηκε και η βορειοανατολική πύλη (Π3), μέσω της οποίας η ακρόπολη επικοινωνούσε με το υπόλοιπο τμήμα του οικισμού στις πλαγιές του υψώματος.

Πυργοειδής προεξοχή στον εσωτερικό οχυρωματικό περίβολο.

Ο εξωτερικός οχυρωματικός
περίβολος δυτικά της
κύριας πύλης Π1.

Ο εξωτερικός οχυρωματικός
περίβολος ανατολικά της
κύριας πύλης Π1.

Το δυτικό προτείχισμα.

Η οχύρωση στη συνέχεια προς βορρά και μέχρι την προεξοχή – βραχίονα στα βορειοδυτικά διατηρείται, επίσης, εξαιρετικά, ενώ εντυπωσιακό είναι και το σωζόμενο ύψος της, που στο μεγαλύτερο τμήμα της κυμαίνεται μεταξύ 4 και 6 μ. Για την κατασκευή του τείχους έχουν χρησιμοποιηθεί μικρότεροι λίθοι τοποθετημένοι σε πυκνούς, ισοϋψείς γενικά, δόμους, ένας τρόπος δόμησης που ευνοούσε την ταχύτητα στην κατασκευή και παράλληλα τη μεγαλύτερη σταθερότητα της τοιχοποιίας. Και στο τμήμα αυτό της οχύρωσης παρατηρούνται σποραδικά μεταγενέστερες επεμβάσεις.

Ο εξωτερικός οχυρωματικός περίβολος εκτεινόταν στα ανατολικά και δυτικά της κεντρικής πύλης του αρχαίου οικισμού (Π1), που βρισκόταν στο βόρειο τμήμα του. Στα δυτικά της πύλης η οχύρωση είναι διπλή, ενισχύεται δηλαδή με ένα εξωτερικό παράλληλο τείχος, ίσως κάποιο είδος προτειχίσματος. Το τείχος στο τμήμα αυτό ακολουθεί τον τρόπο δόμησης της βόρειας εσωτερικής οχύρωσης και δε σώζεται σε ύψος μεγαλύτερο των 2,50 μ. Αμελέστερης κατασκευής και πιθανόν μεταγενέστερο είναι το δυτικό προτείχισμα, κατεστραμμένο σήμερα σε μεγάλο τμήμα του.

Στα ανατολικά της κύριας πύλης η καταστροφή της οχύρωσης είναι πιο εκτεταμένη. Σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται μόνο ένα τμήμα της μήκους 128 μ. με τρόπο δόμησης αντίστοιχο με τη βόρεια εσωτερική οχύρωση. Στο τμήμα αυτό συμπεριλαμβάνεται μία δεύτερη πιθανή πύλη (Π6) και μία πυργοειδής προεξοχή. Στη συνέχεια προς νότο η πορεία που ακολουθούσε το αρχαίο τείχος δεν έχει εξακριβωθεί και οι σωζόμενες σήμερα οχυρώσεις ανήκουν σε μία αρκετά μεταγενέστερη εποχή.

*Ο εξωτερικός οχυρωματικός
περίβολος ανατολικά της
κύριας πύλης Π1.*

Η κύρια πύλη Π1 της Ντόλιανης μετά την αποκατάσταση του τόξου.

Επίκεντρο του ενδιαφέροντος στον εξωτερικό οχυρωματικό περίβολο της Ντόλιανης αποτελεί η κύρια πύλη του αρχαίου οικισμού (Π1). Στην πύλη προσέδιδαν μνημειακό χαρακτήρα το τοξωτό της υπέρθυρο και οι δύο ισχυροί ορθογώνιοι πύργοι που την πλαισίωναν διαμορφώνοντας μεταξύ τους δίοδο πλάτους 5 μ., από όπου γινόταν η προσέγγιση της πύλης.

Η τοιχοποιία του δυτικού πύργου ακολουθεί το ισόδομο σύστημα στη μορφή που απαντάται στη βόρεια εσωτερική οχύρωση και στα σωζόμενα τμήματα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Η τοιχοποιία του ανατολικού πύργου αποτελείται από λίθους μεγάλου μεγέθους δομημένους κατά το ακανόνιστο τραπεζιοειδές σύστημα.

Το άνοιγμα του θυρώματος έχει σταδιακά μειούμενο πλάτος από τη βάση προς τα επάνω, που κυμαίνεται από 2,80μ. ως 2,50μ. Το τοξωτό υπέρθυρο εδραζόταν σε δύο παραστάδες που έφεραν ως επίστεψη επίκρανα με απλουστευμένης μορφής λέσβιο κυμάτιο. Στις ακμές των παραστάδων διακρίνεται η διαμόρφωση υποδοχής των θυρόφυλλων, ενώ στο εσωτερικό τους διατηρούνται οι οπές όπου εισερχόταν η δοκός ασφαλείας. Η ασίδα αποτελείται από πέντε λίθους, τέσσερις από τους οποίους βρέθηκαν σχεδόν επιφανειακά, στη θέση όπου είχαν καταπέσει. Ένας πέμπτος τεχνητός λίθος συμπληρώνει σήμερα την ασίδα στη δυτική βάση της.

Ο χώρος της εισόδου πίσω από το τοξωτό άνοιγμα καλυπτόταν πιθανώς από ξύλινο δάπεδο. Εκεί πρέπει να οδηγούσε η λίθινη κλίμακα, που υπήρχε εσωτερικά της οχύρωσης, στα δυτικά του θυραίου ανοίγματος.

Πιθανή σχεδιαστική αναπαράσταση της κύριας πύλης.

Τα ελληνιστικά κτίρια 1 και 2 στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης.

Ο οικισμός. Κατά την αρχαιότητα, η πόλη εκτεινόταν, όπως υποδεικνύει η έκταση της οχύρωσης, τόσο στην κορυφή όσο και στις ομαλές πλαγιές του υψώματος, έχοντας πληθυσμό που κατά το Σ. Δάκαρη έφτανε ίσως και τους 1.500 κατοίκους. Το κύριο νεκροταφείο της βρισκόταν στους πρόποδες γειτονικού υψώματος, ενώ συχνός ήταν ο ενταφιασμός σε συστάδες κιβωτιόσχημων τάφων σε άλλα σημεία της ευρύτερης περιοχής γύρω από την αρχαία πόλη.

Η διαχρονική κατοίκηση της ακρόπολης έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια επέτρεψε στην παρούσα φάση τη διερεύνηση των παλαιότερων φάσεων του οικισμού μόνο στο αδόμητο, κατά τα νεότερα χρόνια, βορειοανατολικό τμήμα της. Στο σημείο αυτό αποκαλύφθηκε τμήμα της αρχαίας πόλης, με εμφανή τη διάταξη των κτιρίων κατά μήκος οδών με τη μεσολάβηση στενωπών.

Η έρευνα επικεντρώθηκε –χωρίς να έχει ακόμη ολοκληρωθεί–, σε δύο διαδοχικές οικίες των υστεροκλασικών – ελληνιστικών χρόνων (4 – 2ος π.Χ. αι.), που καταλάμβαναν το χώρο μεταξύ μίας αρχαίας οδού και της βορειοανατολικής εσωτερικής οχύρωσης (κτίρια 1 και 2). Αμέσως νοτιότερα, κάτω από ένα από τα μεταβυζαντινά κτίρια της ακρόπολης (κτίριο 13), αποκαλύφθηκε τμήμα ενός ακόμη κτίσματος της ίδιας περιόδου (κτίριο 17). Μεταξύ των κτιρίων 1 και 17 διαμορφώνεται ένας ανοικτός χώρος τριγωνικού σχήματος, που οδηγούσε στην παρακείμενη πύλη της οχύρωσης (Π3). Στο τμήμα του αρχαίου οικισμού που ανασκάφτηκε γενική είναι η διαπίστωση επάλληλων οικοδομικών φάσεων ακόμη και κατά την αρχαιότητα, ενώ τα κτίρια φαίνεται ότι βρίσκονταν σε χρήση τη ρωμαϊκή περίοδο αλλά και ακόμη μεταγενέστερα.

Το κτίριο 1 είναι ορθογώνιο με επιμελημένη κατασκευή από μεγάλους γωνιόλιθους εξωτερικά. Δύο παράλληλοι τοίχοι χωρίζουν το εσωτερικό σε τρεις μακρόστενους χώρους, που τέμνονται με μεσοτοιχίες δημιουργώντας μικρότερα δωμάτια. Στο κτίριο διακρίνονται δύο κύρια τμήματα, το ανατολικό, που αποτελείται από δύο δωμάτια χωρίς κάποιο ορατό άνοιγμα μεταξύ τους, και το δυτικό, τα οποία επικοινωνούν με άνοιγμα. Στη νότια πλευρά του βρίσκεται η κύρια είσοδος, όπου οδηγούσε ένας μικρών διαστάσεων προθάλαμος.

Με βάση την αποσπασματική εικόνα των πρώτων ανασκαφικών στοιχείων, πρόκειται πιθανόν για μια μεγάλη οικία, η οποία φαίνεται να ακολουθεί έναν από τους συνηθισμένους τύπους των ιδιωτικών οικιών της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου στη βορειοδυτική Ελλάδα (Κασσώπη, Αμμότοπος), αλλά και σε πόλεις του θεσπρωτικού χώρου (Ελέα, Γίτανα).

Στα δυτικά της οικίας αυτής βρίσκεται ένα δεύτερο ορθογώνιο κτίριο μικρότερων διαστάσεων (κτίριο 2). Μεταξύ των δύο κτιρίων μεσολαβεί στενωπός. Λόγω των πολλαπλών μετατροπών και προσθηκών που υπέστη κατά τη μακροχρόνια χρήση του, η αρχική κάτοψη των χώρων του κτιρίου δε διακρίνεται με βεβαιότητα.

Το νοτιότερο από τα ανασκαμμένα κτίρια (κτίριο 17) χαρακτηρίζεται από την επιμελημένη ισόδομη τοιχοποιία των εξωτερικών τοίχων του. Τέσσερις ορθογώνιοι χώροι αποτελούσαν το βόρειο τμήμα του, που στάθηκε δυνατό να ανασκαφεί.

Τα ανασκαφέντα ελληνιστικά κτίρια της ακρόπολης. Σε πρώτο πλάνο το κτίριο 17.

*Πήλινα ειδώλια αλόγου και
πτηνού ελληνιστικής περιόδου.*

Πλήθος κεραμικών θραυσμάτων, που αντιπροσωπεύουν τα περισσότερα από τα γνωστά σχήματα της ελληνιστικής περιόδου, βεβαιώνουν την εποχή ακμής του οικισμού της Ντόλιανης. Αγγεία κατασκευασμένα σε ξένα εργαστήρια και μια σειρά από νομίσματα άλλων περιοχών, μεταξύ των οποίων Αμβρακίας, Μακεδονίας, Σικυώνας και Κορίνθου, μαρτυρούν την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων τόσο με τις άλλες ηπειρωτικές πόλεις όσο και με τον υπόλοιπο ελληνιστικό κόσμο και αναδεικνύουν τον οικισμό της Ντόλιανης σε σημαντικό οικονομικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής.

Χάλκινα νομίσματα Κοινού Ηπειρωτών (234/33 - 168 π.Χ.).

Αργυρές κορινθιακές δραχμές (4ος αι. π.Χ.).

*Αργυρό νόμισμα Σικυώνας
(β' μισό 4ου αι. π.Χ.).*

*Χάλκινο νόμισμα Κέρκυρας
ελληνιστικής περιόδου.*

Ρωμαϊκή περίοδος Η επιβίωση του οικισμού

Η περίπτωση του αρχαίου οικισμού της Ντόλιανης διαφοροποιείται από εκείνη των υπόλοιπων οχυρωμένων οικισμών της Θεσπρωτίας, καθώς υπάρχει πλήθος αρχαιολογικών στοιχείων που βεβαιώνουν ότι η ρωμαϊκή κατάκτηση δεν ανέστειλε τη συστηματική κατοίκηση του χώρου. Αντίθετα, η ζωή του οικισμού συνεχίζεται σε όλη τη ρωμαϊκή περίοδο, συντελώντας χωρίς αμφιβολία στη διατήρηση της κατοίκησης και στην ευρύτερη περιοχή για το αντίστοιχο χρονικό διάστημα. Ενδεικτική είναι η εξαιρετική μακροβιότητα της λουτρικής εγκατάστασης των ρωμαϊκών χρόνων στη γειτονική Ρίζιανη, η οποία βρισκόταν σε χρήση από τον 1ο έως τον 5ο μ.Χ. αι. Στην επιβίωση της πόλης συντέλεσε αναμφισβήτητα η καίρια θέση της κοντά στο σημαντικό ρωμαϊκό δρόμο, που ένωνε την Απολλωνία με τη Νικόπολη, διαμέσου Αυλώνας – Βουθρωτού.

Η πόλη φαίνεται ότι ακολούθησε αρχικά την κοινή μοίρα των υπόλοιπων ηπειρωτικών πόλεων και δεν απέφυγε τη δήωση από τα στρατεύματα του Αιμίλιου Παύλου το 167 π.Χ. Η μεγαλύτερη καταστροφή εντοπίζεται σε τμήματα του ανατολικού και βόρειου τείχους της ακρόπολης, κυρίως όμως στον εξωτερικό οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος, φαίνεται ότι σε μεγάλα τμήματά του σχεδόν ισοπεδώθηκε. Οι οχυρώσεις παρέμειναν σε ερειπιώδη κατάσταση για αρκετούς αιώνες και ανακατασκευάστηκαν πολύ αργότερα κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Όλες οι μέχρι τώρα αρχαιολογικές μαρτυρίες συνηγορούν ότι η κατοίκηση στο λόφο της Ντόλιανης μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση περιορίζεται στο εσωτερικό της ακρόπολης. Η ανασκαφική έρευνα επιβεβαίωσε την επαναχρησιμοποίηση των ελληνιστικών οικιών κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και μάλιστα για ένα μακρότατο χρονικό διάστημα.

Στα δύο γειτονικά κτίρια που ερευνήθηκαν διεξοδικότερα (κτίρια 1 και 2) δε διαπιστώνεται διακοπή στη χρήση τους μετά την καταστροφή του 167 π.Χ. Η κατοίκηση είναι συνεχής από το β' μισό του 2ου π.Χ. αι. έως και τους

Οινοχόη ρωμαϊκής περιόδου.

*Αργυρό νόμισμα
αυτοκράτορα Νέρβα
(1ος αι. μ.Χ.).*

*Χάλκινο νόμισμα Κοινού
Ηπειρωτών μετά το 148 π.Χ.*

*Χάλκινο νόμισμα πρώιμων
αυτοκρατορικών χρόνων
(1ος αι. μ.Χ.).*

*Η ακρόπολη της Ντόλιανης.
Οικοδομικά κατάλοιπα της βυζαντινής περιόδου.*

πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από σειρά ευρημάτων της περιόδου αυτής από όλη την έκταση της ακρόπολης. Σημαντική είναι η παρουσία κεραμικής της ύστερης ελληνιστικής περιόδου (β' μισό 2ου – 30 π.Χ.), ντόπιας αλλά και εισηγμένης, που δείχνει ότι οι επαφές με τον υπόλοιπο ελληνιστικό κόσμο διατηρούνται, παρά τις νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν. Παράλληλα, μία σειρά από αντικείμενα με προέλευση από την ιταλική χερσόνησο, όπως θραύσματα αμφορέων με λατινικό σφράγισμα ή αγγεία ειδικού τύπου (*terra sigillata*), μαρτυρούν την ανάπτυξη από νωρίς ενεργής εμπορικής σχέσης με το νέο κατακτητή.

Η συνέχεια της κατοίκησης καθ' όλη τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων βεβαιώνεται και από τα νομίσματα που βρέθηκαν. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται νομίσματα του Ηπειρωτικού Κοινού της περιόδου μετά το 148 π.Χ. καθώς και σειρά νομισμάτων των αυτοκρατορικών χρόνων από την εποχή του Αυγούστου (1ος π.Χ. αι.) έως τουλάχιστον την εποχή του Κωνσταντίου Β' (4ος μ.Χ. αι.).

Βυζαντινή περίοδος Νέα συστηματική κατοίκηση

Η ζωή στο λόφο της Ντόλιανης συνεχίζεται σχεδόν αδιάλειπτα σε όλη τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων. Πλήθος αρχαιολογικά κατάλοιπα μαρτυρούν την ιστορική συνέχεια του οικισμού από την παλαιοχριστιανική εποχή έως την οθωμανική κατάκτηση.

Κατά τον 5ο και 6ο μ.Χ. αι. η ακρόπολη φαίνεται ότι κατοικείται συστηματικά. Ο πολεοδομικός ιστός της ελληνιστικής πόλης διατηρείται και τα αρχαία κτίρια επαναχρησιμοποιούνται εκ νέου, αφού πραγματοποιηθούν σε αυτά μία σειρά από μετατροπές και προσθήκες. Ειδικότερα, στο κτίριο 2 οι επεμβάσεις ήταν τόσο εκτεταμένες, ώστε άλλαξε εντελώς η κάτοψη του: νέα δωμάτια δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό, προστέθηκαν εξωτερικά δύο επιπλέον χώροι και η κύρια είσοδος μεταφέρθηκε από την πλευρά της στενωπού. Κεραμική και νομίσματα του 6ου μ.Χ. αι. επιβεβαιώνουν τη χρήση του κτιρίου την περίοδο αυτή.

Στην ίδια εποχή ανήκει πιθανότατα και ο μικρός κιβωτιόσχημος τάφος που εντοπίστηκε επάνω στο οδόστρωμα του αρχαίου δρόμου. Περιείχε μία παιδική ταφή και οστά ανακομιδών, ανάμεσα στα οποία είχε τοποθετηθεί ένα γυάλινο κύπελλο.

Η ύπαρξη ενός ακμαίου οικισμού στη θέση της αρχαίας πόλης κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες συντέλεσε αναμφίβολα στην ίδρυση μίας

*Πήλινο εφυσωμένο πινάκιο με
παράσταση γρύπα (10ος - 11ος αι. μ.Χ.).*

*Γυάλινο κύπελο
παλαιοχριστιανικής περιόδου.*

*Χάλκινα δαχτυλίδια
βυζαντινής περιόδου.*

*Νόμισμα Φραγκοκρατίας
(14ος αι. μ.Χ.).*

*Χάλκινο νόμισμα
(6ος αι. μ.Χ.).*

εντυπωσιακού μεγέθους παλαιοχριστιανικής βασιλικής στον κάμπο της γειτονικής Ρίζιανης, που πρέπει να αποτέλεσε θρησκευτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής την εποχή αυτή.

Κατά την περίοδο που ακολουθεί έως και τον 11ο μ.Χ. αι. δε διαπιστώνεται στο λόφο της Ντόλιανης οικιστική δραστηριότητα ανάλογη των προηγούμενων αιώνων. Από τις μέχρι σήμερα έρευνες στο χώρο δεν εντοπίστηκαν κατάλοιπα κατοίκησης που να μπορούν να χρονολογηθούν με βεβαιότητα στους αιώνες αυτούς. Εντούτοις, η συνέχιση της ανθρώπινης παρουσίας κατά τον 10ο και 11ο μ.Χ. αι. βεβαιώνεται έμμεσα από την εκ νέου χρήση και επέκταση του αρχαίου νεκροταφείου. Οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι απλής μορφής, ενώ δε λείπει και η επαναχρησιμοποίηση κάποιων από τους προϋπάρχοντες αρχαίους τάφους. Σε πολλές περιπτώσεις οι νεκροί είχαν ενταφιαστεί με τα χάλκινα ή – σπανιότερα – ασημένια κοσμήματά τους.

Με αυτή τη φάση χρήσης του νεκροταφείου πρέπει να συνδέεται και η μικρή εκκλησία, τα ερείπια της οποίας σώζονται επάνω στο δυτικό πύργο της κύριας πύλης της αρχαίας οχύρωσης (κτίριο 3). Πρόκειται για ένα μονόχωρο κοιμητηριακό ναΐσκο με τοιχοποιία από μικρού μεγέθους λίθους, σποραδικά θραύσματα κεράμων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Αν και οι τοίχοι του σώζονται σε ύψος μερικών εκατοστών, διατηρούσαν κατά τόπους δείγματα από το χρωματιστό κονίαμα που κάλυπτε την εσωτερική τους επιφάνεια. Σε κάποια μεταγενέστερη εποχή, ο ναός επεκτάθηκε με την προσθήκη ενιαίου νάρθηκα στη νότια και δυτική πλευρά κατασκευασμένου με πιο πρόχειρο τρόπο.

Ένας μικρός κεραμικός κλίβανος που σώζεται λίγο νοτιότερα ανήκει ίσως στην ίδια εποχή.

Η αδυναμία εντοπισμού καταλοίπων κατοίκησης από την περίοδο αυτή σε συνδυασμό με την ύπαρξη νεκροταφείων, συχνά ιδιαίτερα εκτεταμένων, δεν χαρακτηρίζει μόνο τη Ντόλιανη αλλά και όλη την ευρύτερη περιοχή της. Στη Ρίζιανη, μετά την καταστροφή του συγκροτήματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ο χώρος παραμένει σε ταφική χρήση. Επάνω στα ερείπια του προγενέστερου κτιρίου κατασκευάζεται μία μικρότερη μονόχωρη κοιμητηριακή εκκλησία και περιμετρικά τοποθετείται το νεκροταφείο της, που παρουσιάζει εξαιρετικά μακροχρόνια χρήση από τον 7ο έως τουλάχιστον το 12ο μ.Χ. αι. Μεγάλο νεκροταφείο του 10ου – 11ου μ.Χ. αι. βρέθηκε και στην Κορύτιανη, ενώ ταφές

*Σιδερένια αγροτικά εργαλεία
βυζαντινής περιόδου.*

*Ανακατασκευές βυζαντινής
περιόδου στον εσωτερικό
οχυρωματικό περίβολο.*

Βορειοανατολικό τείχος.

Δυτικό τείχος.

γίνονται την περίοδο αυτή και στον αρχαίο τύμβο στον Παραπόταμο.

Προς τα τέλη της μέσης βυζαντινής περιόδου το 12ο μ.Χ. αι. πρέπει να κατασκευάστηκε ο πύργος (κτίριο 4), που σώζεται σε περίοπτη θέση στο υψηλότερο σημείο της ακρόπολης για την εποπτεία της ευρύτερης περιοχής. Το κτίριο εκτός από το ισόγειο είχε τουλάχιστον δύο ακόμη ορόφους με ξύλινα πατώματα, των οποίων οι δοκοθήκες είναι ακόμη ορατές στους εσωτερικούς τοίχους. Με βάση ανάλογο στρατιωτικού χαρακτήρα κτίρια που εντοπίζονται στο θεσπρωτικό χώρο από την επόμενη οθωμανική περίοδο και φαίνεται ότι ακολουθούν την ίδια κατασκευαστική παράδοση (Πύργος Ραγίου, Κούλια Παραμυθιάς), η είσοδος βρισκόταν σε κάποιον από τους ψηλότερους ορόφους, προσβάσιμη, πιθανότατα, μέσω ξύλινης σκάλας. Το κτίριο διέθετε δεξαμενή νερού, που του προσέδιδε ακόμη μεγαλύτερη αυτονομία και αμυντική επάρκεια.

Η ανέγερση του πύργου σηματοδότησε την έναρξη μίας νέας φάσης εντατικοποίησης της κατοίκησης στο χώρο της ακρόπολης, που θα γίνει πιο εμφανής την επόμενη υστεροβυζαντινή περίοδο και θα κορυφωθεί στους αιώνες μετά την οθωμανική κατάκτηση. Πλήθος κινητών ευρημάτων, από εργαλεία καθημερινής χρήσης έως θραύσματα αγγείων και νομίσματα Φραγκοκρατίας και Ενετοκρατίας, μαρτυρούν την οικιστική χρήση της ακρόπολης την περίοδο μετά το 12ο μ.Χ. αι. και έως τα τέλη της βυζαντινής περιόδου το 15ο μ.Χ. αι.

Την ύστερη βυζαντινή περίοδο το νεκροταφείο του ναϊσκού της πύλης μεταφέρεται από τους πρόποδες του απέναντι λόφου στον περιβάλλοντα χώρο της πύλης. Περιείχε μεγάλο αριθμό τάφων σε πυκνή διάταξη, από τους οποίους έχουν ερευνηθεί περισσότεροι από 100. Οι τάφοι ήταν ως επί το πλείστον απλοί κιβωτιόσχημοι και σπανιότερα καλυβίτες ή ελεύθερες

*Ανακατασκευή βυζαντινής
περιόδου στο βόρειο
εσωτερικό τείχος.*

Ο βυζαντινός ναϊσκος στο δυτικό πύργο της κύριας πύλης Π1.

ταφές σε λάκκους. Οι ενταφιασμοί ακολουθούν ένα πολύ χαρακτηριστικό τυπικό με ελάχιστες παρεκκλίσεις και δε φαίνεται να υπάρχει κάποιο στοιχείο κοινωνικής διαφοροποίησης. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι τάφοι ήταν ακτέριστοι. Εξάιρεση αποτέλεσε η ανεύρεση σε έναν από τους τάφους μίας υστεροβυζαντινής χάλκινης πόρπης, ενώ μία άλλη ταφή συνοδευόταν από 8 χάλκινα νομίσματα της εποχής της Φραγκοκρατίας. Τα ευρήματα αυτά μαζί με δύο σταυρούς – εγκόλπια από τη ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου μαρτυρούν τη χρήση του κατά το 14ο μ.Χ. αι.

Η έκταση και η πυκνότητα του νεκροταφείου καταδεικνύουν χωρίς αμφιβολία την ύπαρξη μίας ακμάζουσας κοινότητας στη θέση του αρχαίου οικισμού κατά τους τελευταίους αιώνες πριν τη οθωμανική κατάκτηση. Ο

*Ο κεραμικός κλίβανος
νότια της κύριας πύλης Π1.*

Ο υστεροβυζαντινός πύργος της ακρόπολης με τη δεξαμενή νερού.

οικισμός αναφέρεται άλλωστε και στις πηγές τις εποχής και ειδικότερα στο χρυσόβουλο του Συμεών Παλαιολόγου του Σέρβου από το 14ο μ.Χ. αι., όπου διασώζεται και το όνομά του, Δολιανοί.

Την ίδια περίοδο, οι διαδοχικές συγκρούσεις και η πολιτική αστάθεια που επικρατούν φαίνεται ότι οδήγησαν στην πραγματοποίηση εκτεταμένων επεμβάσεων και ανακατασκευών στις αρχαίες οχυρώσεις, κυρίως στο τείχος της ακρόπολης, όπου συγκεντρώνεται η κατοίκηση. Το σύστημα τοιχοποιίας που ακολουθείται στις επεμβάσεις αυτές χαρακτηρίζεται από τη χρήση μικρών ορθογώνιων πελεκητών λίθων και κονιάματος και διακρίνεται εύκολα από την αρχαία κατασκευή. Στο βορειοανατολικό τμήμα του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου το τείχος συμπληρώνεται καθ' ύψος στα κατακρημνισμένα σημεία του. Επιπλέον, η κατεστραμμένη εξωτερική όψη της οχύρωσης στο σημείο του βόρειου πύργου ξαναχτίζεται εκ θεμελίων παίρνοντας τη μορφή κυκλικής πυργοειδούς προεξοχής. Στο δυτικό τμήμα του εσωτερικού περιβόλου κατασκευάζονται 50 μ. νέου τείχους με πάχος που δεν ξεπερνά το 1,50μ., το οποίο κλείνει το κενό μεταξύ των δύο σκελών της βορειοδυτικής προβολής της αρχαίας οχύρωσης.

Την αμυντική ικανότητα του τείχους της ακρόπολης ενίσχυαν ακόμη περισσότερο μία σειρά επιπλέον επεμβάσεις με διαφορετικό τρόπο δόμησης, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν πιθανόν τη βυζαντινή περίοδο, σε χρονική

στιγμή που δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Χαρακτηρίζονται από την απουσία κονιάματος και τη χρήση ορθογώνιων λίθων ή σχιστολιθικών πλακών σε μεγάλη ποικιλία μεγεθών τοποθετημένων χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια σε υποτυπώδεις επάλληλες σειρές. Με τον τρόπο αυτό ανακατασκευάζεται κατακρημνισμένο τμήμα της βόρειας οχύρωσης σε μήκος περίπου 10 μ., συμπληρώνεται το νοτιοδυτικό τείχος, κλείνει και καταργείται η νότια πύλη και κατασκευάζονται τρία επάλληλα άνδηρα για την ενίσχυση της νότιας οχύρωσης.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι επεμβάσεις που διαπιστώνονται στο ανατολικό τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Μετά την ανατολική πυργοειδή προεξοχή, το αρχαίο τείχος διαδέχεται μία μεταγενέστερη κατασκευή, που ακολουθεί νότια πορεία σε εντελώς νέα χάραξη. Πρόκειται για τείχος πολύ πρόχειρης κατασκευής, που εντοπίστηκε σε μήκος 134 μ. και φαίνεται ότι λειτουργούσε σαν ένα είδος προτειχίσματος στην εσωτερική οχύρωση.

Η τοιχοποιία του αποτελείται από ορθογώνιους λίθους διαφόρων μεγεθών, πολλοί από τους οποίους προήλθαν από την κατάρρευση της παλαιότερης οχύρωσης. Οι λίθοι τοποθετούνται σε ανισοϋψείς σειρές χωρίς συναρμογή των αρμών ή χρήση συνδετικού υλικού. Στο σύνολό του σχεδόν διέθετε μόνο εξωτερικό μέτωπο και προσομοιάζει περισσότερο με αναλημματικό τοίχο παρά με οχυρωματικό έργο. Ως προς τον τρόπο δόμησης θυμίζει τις ανακατασκευές χωρίς χρήση κονιάματος στην εσωτερική οχύρωση, που αναφέρθηκαν αμέσως παραπάνω, και δεν αποκλείεται να είναι σύγχρονο με αυτές. Τα ευρήματα που προέκυψαν κατά την αποκάλυψή του δεν είναι μεταγενέστερα της μεσοβυζαντινής περιόδου καταδεικνύοντας ότι η χρήση του τμήματος αυτού των οχυρώσεων είχε ήδη καταργηθεί πριν το τέλος της βυζαντινής εποχής.

Οθωμανική περίοδος Ο νεότερος οικισμός

Η γεωγραφική θέση του αρχαίου οικισμού, οι ισχυρές οχυρώσεις και το διαθέσιμο σε μεγάλη αφθονία οικοδομικό υλικό φαίνεται ότι συνέβαλαν στη διατήρηση της κατοίκησης στο λόφο της Ντόλιανης και τα μεταβυζαντινά χρόνια. Από την αρχή ήδη της οθωμανικής κυριαρχίας βρίσκεται εγκατεστημένος στα ερείπια της αρχαίας πόλης ένας μικρός οικισμός, που καταγράφεται σε οθωμανικό απογραφικό κατάλογο του 1431 με το όνομα Dulyani.

Ο νέος αυτός οικισμός αναπτύσσεται κυρίως εντός των ορίων του τείχους

*Η ακρόπολη της Ντόλιανης.
Οικοδομικά κατάλοιπα της οθωμανικής περιόδου.*

Αεροφωτογραφία της ακρόπολης της Ντόλιανης.

της ακρόπολης και συγκροτείται γύρω από τον προϋπάρχοντα πύργο, ο οποίος εξακολουθεί να λειτουργεί ως πυρήνας συσπείρωσης της κατοίκησης, όπως και κατά την προηγούμενη υστεροβυζαντινή περίοδο. Ο οικισμός αποτελείται από μικρό αριθμό αυτόνομων κατοικιών χωρίς ιδιαίτερη συνεκτικότητα, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κατοίκηση από τα βυζαντινά έως τα νεότερα χρόνια δεν ήταν συνεχής αλλά είχε περιοδικό χαρακτήρα.

Τα ερείπια των κατοικιών και περιβόλων που είναι σήμερα ορατά σε όλη την έκταση της ακρόπολης, αλλά και σποραδικά στις πλαγιές του υψώματος έξω από την οχύρωση, αντιπροσωπεύουν τη μορφή του οικισμού κατά την ύστερη τουρκοκρατία. Στις τοιχοποιίες αλλά και στη διαρρύθμιση των κτιρίων είναι εμφανείς οι πολλαπλές επεμβάσεις που δέχτηκαν κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας χρήσης τους.

Τον οικισμό διέσχιζε δίκτυο μονοπατιών, ενώ μεγάλα τμήματα του χώρου, όπως στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης, είχαν αφεθεί ελεύθερα από χρήση. Ένα κεντρικό μονοπάτι ξεκινούσε από τον πύργο στην κορυφή του υψώματος με κατεύθυνση προς τα ανατολικά. Το μονοπάτι αυτό προσαρμόζεται τόσο στο φυσικό έδαφος, όσο και στο χώρο που αφήνουν μεταξύ τους τα κτίρια. Άλλα μονοπάτια, λιγότερο ευδιάκριτα σήμερα, χρησιμοποιούν άλλοτε τμήματα του φυσικού βράχου και άλλοτε τους ήδη υπάρχοντες περιβόλους, οδηγώντας στο βόρειο και το νότιο τμήμα του οικισμού.

Άποψη του νεότερου οικισμού στην ακρόπολη της Ντόλιανης.

Οι κατοικίες συνδέονταν μεταξύ τους με περιβόλους από ξερολιθιά, συχνά προεκτάσεις των τοίχων των κτιρίων. Η λειτουργία τους δεν πρέπει να περιοριζόταν μόνο στην οριοθέτηση των μεμονωμένων κτιρίων, αλλά και στη χωροθέτηση και ενοποίηση ευρύτερων οικοδομικών νησίδων ή συγκροτημάτων.

Τη γεωργοκτηνοτροφική ενασχόληση των κατοίκων μαρτυρούν οι μεγάλοι περιφραγμένοι χώροι για τον σταυλισμό των ζώων δίπλα ή γύρω από τα σπίτια καθώς και το μεγάλο κυκλικό αλώνι στο κέντρο του οικισμού, το οποίο δεν αποκλείεται να χρησίμευε και ως χώρος συνάθροισης.

Οι κατοικίες ήταν λιθόκτιστες με χρήση σαθρού κονιάματος, το οποίο έχει αποπλυθεί από το σύνολο σχεδόν των τοίχων δίνοντας την εντύπωση ξερολιθιάς. Στην κατασκευή τους επαναχρησιμοποιήθηκε το διάσπαρτο αρχαίο οικοδομικό υλικό, από το οποίο θα γινόταν και εξαγωγή ασβέστη, όπως μαρτυρεί το ασβεστοκάμινο δίπλα στον ανατολικό πύργο της κύριας

*Σχεδιαστική αναπαράσταση
κτιρίου του νεότερου οικισμού
της Ντόλιανης (κτίριο 10).*

Το κτίριο 5 και τμήμα του οικοδομικού του συγκροτήματος (κτίριο 16).

πύλης.

Ο αρχιτεκτονικός τύπος των κτιρίων αποτελεί σύναψη του τύπου διθάλαμου σπιτιού με εκείνον της πρόστυλης οικίας. Τα κτίρια είναι ως επί το πλείστον διώροφα με ταυτόχρονη οικιστική και κτηνοτροφική χρήση. Ανάλογα με το ανάγλυφο του εδάφους οι δύο όροφοι έχουν άλλοτε επάλληλη και άλλοτε βαθμιδωτή διάταξη και επικοινωνούσαν με εξωτερική λιθόκτιστη κλίμακα.

Στον πρώτο όροφο υπήρχαν ένα ή δύο δωμάτια για τη διαμονή των ενοίκων και ένα μικρό εσωτερικό αποχωρητήριο. Τα δωμάτια του ισογείου εξυπηρετούσαν ως σταύλοι ή αποθήκες και συμπληρώνονταν από εξωτερικούς βοηθητικούς χώρους γύρω από μία ευρύχωρη αυλή για την εξυπηρέτηση των αναγκών του αγροτοκτηνοτροφικού πληθυσμού.

*Πήλινοι λουλάδες
(πίπες καπνίσματος).*

Αργυρό οθωμανικό νόμισμα.

*Ανώνυμη χάλκινη
ενετική γαζέτα (1710).*

*Νόμισμα Ιονικού
κράτους (1834).*

Το κτίριο 5 και τμήμα του οικοδομικού του συγκροτήματος (κτίριο 16).

Στο νότιο τμήμα του οικισμού, όπου το έδαφος είναι αρκετά ομαλό, διαμορφώθηκε ένας ευρύχωρος τριγωνικός υπαίθριος χώρος – πλατεία με επιμελημένη πλακόστρωση. Γύρω από αυτόν βρίσκονται τα ερείπια ενός κτιριακού συγκροτήματος (κτίρια 12 και 16) και ενός κτίσματος με ιδιαίτερη μορφή, που σώζεται επάνω στον νοτιοανατολικό πύργο του εσωτερικού οχυρωματικού περιβόλου (κτίριο 5).

Το κτίριο 5 είναι τετράπλευρο και το σχήμα του υποτάσσεται πλήρως στις διαστάσεις του αρχαίου πύργου, πάνω στον οποίο έχει κατασκευαστεί. Τις πλευρές του διαμορφώνουν τετράγωνοι ασβεστόχτιστοι πεσσοί, που υποστήριζαν τοξωτά ανοίγματα. Με βάση τη σημερινή σωζόμενη κατάσταση, οι πεσσοί ήταν πιθανόν δεκαέξι συνολικά, από τους οποίους διατηρούνται στη θέση τους –έστω και τμηματικά– οι έντεκα, και στήριζαν τέσσερα τόξα σε κάθε πλευρά. Σήμερα σώζονται μόνο δύο τόξα στη νότια πλευρά. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν μικροί πλακοειδείς λίθοι με κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ

*Υποθετική σχεδιαστική
αναπαράσταση του κτιρίου 5.*

σποραδικά παρατηρείται η χρήση και αρχαίου οικοδομικού υλικού.

Λόγω της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής μορφής του, του προσανατολισμού του και της προνομιακής θέσης του επάνω στον αρχαίο πύργο, που το καθιστούσε ορατό από όλη την ευρύτερη περιοχή του κάμπου Ρίζιανης – Κορύτιανης, το κτίσμα είχε ταυτιστεί κατά το παρελθόν από τον Σ. Δάκαρη με οθωμανικό τέμενος. Ανεξάρτητα από την ακριβή λειτουργία του κτιρίου, ο θρησκευτικός χαρακτήρας του πρέπει να θεωρείται βέβαιος. Ανάλογου τύπου κτίρια από την οθωμανική περίοδο έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία της Θεσπρωτίας (Καρβουνάρι, Κότσικα).

Στα δυτικά του κτίσματος και σε άμεση συνάρτηση με αυτό διαμορφώθηκε ένα συγκρότημα ημιυπαίθριων ή στεγασμένων χώρων με προφανή κοινόχρηστο χαρακτήρα (κτίριο 12). Οι χώροι του συγκροτήματος φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν επί μακρόν κατά την οθωμανική περίοδο και γνώρισαν συχνές επισκευές και μετατροπές.

Το κτίριο στο νότιο άκρο του συγκροτήματος ήταν διώροφο κατασκευασμένο επάνω σε ένα είδος υπερυψωμένου πλακόστρωτου εξώστη και, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κτίρια του οικισμού, διέθετε αποχωρητήριο στο επίπεδο του ισογείου προσβάσιμο από το εξωτερικό του κτιρίου. Στη συνέχεια ακολουθούσε μία στεγασμένη ημιυπαίθρια κατασκευή με πεσσοστοιχία στα ανατολικά, η οποία αποτελεί μοναδικό μέχρι σήμερα γνωστό δείγμα μεταβυζαντινής στοάς από το θεσπρωτικό χώρο και εντοιχίστηκε σε κάποια μεταγενέστερη φάση. Η πεσσοστοιχία έχει παρόμοια τοιχοποιία με το κτίριο 5 και θα πρέπει να αποτελούσαν εξαρχής μέρη του ίδιου κτιριακού συνόλου. Το συγκρότημα συμπλήρωνε προς βορρά μία σειρά από κτίσματα που κατασκευάστηκαν σε διάφορες φάσεις επάνω σε μία πλακοστρωμένη επιφάνεια. Στο βόρειο άκρο τους υπήρχε ένα ακόμη αποχωρητήριο με πρόσβαση από το εξωτερικό των κτιρίων.

Το θρησκευτικής χρήσης κτίριο 5 μαζί με το γειτονικό του κτιριακό συγκρότημα αποτελούν μνημεία ιδιαίτερης σημασίας για το χώρο της Θεσπρωτίας την οθωμανική περίοδο. Το γεγονός ότι ανεγέρθηκαν εντός των ορίων ενός μικρού αγροτοκτηνοτροφικού –κατά τα φαινόμενα– οικισμού, είναι άξιο απορίας. Δε θα πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η Ντόλιανη να αποτέλεσε κατά την παραπάνω χρονική περίοδο κάποιας μορφής θρησκευτικό κέντρο με τοπικό, ίσως, χαρακτήρα.

Τα ευρήματα πάντως που διασώθηκαν από την τελευταία φάση κατοίκησης είναι ενδεικτικά της αγροτικής ενασχόλησης των κατοίκων. Η ανεύρεση ενός ενετικού νομίσματος του 1710 και ενός νομίσματος του ιονικού κράτους από το 1834 βεβαιώνει την επιβίωση του οικισμού έως μία πολύ πρόσφατη εποχή.

Η Ντόλιανη σήμερα Οι εργασίες ανάδειξης

Όταν το Σεπτέμβριο του 2002 ξεκίνησαν οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου, η περιοχή της Ντόλιανης είχε μόλις βγει από την απομόνωση των προηγούμενων δεκαετιών με την κατασκευή της γέφυρας στον ποταμό Καλαμά, η οποία διευκόλυνε σε αφάνταστο βαθμό την προσβασιμότητα του αρχαιολογικού χώρου.

Βασικός σκοπός των εργασιών κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ 2002 και 2007 ήταν ο δυσπρόσιτος και απροστάτευτος από κάθε ανθρώπινη και φυσική παρέμβαση αρχαιολογικός χώρος να αποκτήσει τις απαραίτητες υποδομές, προκειμένου να καταστεί προσβάσιμος στο κοινό, εξασφαλίζοντας, παράλληλα, την προστασία των αρχαιοτήτων και του περιβάλλοντός τους.

*Ο αρχαιολογικός χώρος
της Ντόλιανης πριν και μετά
τις εργασίες ανάδειξης.*

2002

2008

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον περιορισμό και τον έλεγχο της πυκνής παρθένας βλάστησης, που είχε ουσιαστικά εξαφανίσει τις αρχαιότητες. Η συστηματική αποψίλωση του χώρου συνέβαλε στην αποκάλυψη των οχυρώσεων και των άλλων ορατών μνημείων του οικισμού, στον εντοπισμό νέων αρχιτεκτονικών καταλοίπων και στο σχεδιασμό της πορείας των επισκεπτών.

Η απομάκρυνση του τεράστιου όγκου του νεότερου οικοδομικού υλικού από την κατάρρευση των κτιρίων της τελευταίας φάσης κατοίκησης της ακρόπολης ανέδειξε τα κτίρια, τους περιβόλους και τα μονοπάτια του μεταβυζαντινού οικισμού. Παράλληλα, έγινε μερική αποκατάσταση των τοίχων και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων των κτιρίων με την επαναχρησιμοποίηση μέρους του καταπεσμένου υλικού, που οδήγησε στην αποσαφήνιση της μορφής τους. Εργασίες στερέωσης ή συμπλήρωσης πραγματοποιήθηκαν και σε ευπαθή τμήματα των μεταγενέστερων οχυρώσεων.

Εκτεταμένες αποχρωματώσεις διενεργήθηκαν, με σκοπό τη διευκόλυνση της κατασκευής της διαδρομής περιήγησης, καθώς και την ανάδειξη των μνημείων κατά μήκος της πορείας της. Η ίδια η διαδρομή περιήγησης πραγματοποιείται μέσα από μονοπάτια που κατασκευάστηκαν με χρήση του διάσπαρτου στο χώρο νεότερου οικοδομικού υλικού, ώστε να είναι όσο το δυνατόν εναρμονισμένα με το φυσικό και αρχαιολογικό περιβάλλον. Ο επισκέπτης καθοδηγείται μέσα από σωζόμενες αρχαίες πύλες, αρχαίους δρόμους και νεότερα μονοπάτια και βοηθούμενος από ενημερωτικές πινακίδες αποκτά σφαιρική εικόνα των διαδοχικών φάσεων του οικισμού.

Αμέσως μετά τη θύρα εισόδου του αρχαιολογικού χώρου κατασκευάστηκε κτίριο εξυπηρέτησης κοινού, όπου στεγάζεται έκθεση πληροφοριακού υλικού σχετικά με τον αρχαίο οικισμό και τις αρχαιότητες της ευρύτερης περιοχής. Εκεί είναι, επίσης, διαθέσιμο έντυπο ενημερωτικό υλικό, που υποβοηθά και κατευθύνει τον επισκέπτη κατά την περιήγησή του στο χώρο.

Οι απαραίτητες υποδομές του αρχαιολογικού χώρου συμπληρώνονται από την τοποθέτηση περίφραξης και περίφραξης ασφαλείας για την προστασία του κοινού, τη διαμόρφωση χώρου

στάθμευσης οχημάτων, την εγκατάσταση δικτύων ηλεκτροδότησης, ύδρευσης, άρδευσης και πυρόσβεσης.

Παράλληλα, στο πλαίσιο της Β' Φάσης των εργασιών ανάδειξης, που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2006 και ολοκληρώθηκε στο τέλος του 2008, έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο μία σειρά από συμπληρωματικές επεμβάσεις, η αναγκαιότητα των οποίων προέκυψε κατά την υλοποίηση των εργασιών που προηγήθηκαν.

Η σημαντικότερη από τις επεμβάσεις αυτές ήταν οι αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στην κύρια πύλη της αρχαίας οχύρωσης (Π1). Οι εργασίες περιλάμβαναν τη μερική αποκατάσταση της ετοιμόρροπης βόρειας και δυτικής πλευράς του ανατολικού πύργου και την επανατοποθέτηση του τοξωτού υπέρθυρου.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον εντοπισμό και την αποκάλυψη της συνέχειας του ανατολικού τμήματος του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου. Η κακή κατάσταση διατήρησης των τμημάτων της οχύρωσης που αποκαλύφθηκαν κατέστησε αναγκαία την πραγματοποίηση μικροστερεωτικών εργασιών σε μεγάλη έκταση.

Αρμολογήματα και μικροστερεώσεις πραγματοποιήθηκαν, επίσης, στην τοιχοποιία του πύργου της ακρόπολης (κτίριο 4), για την ενίσχυση των αποσαρθρωμένων κονιαμάτων και τη σταθεροποίηση των λιθοδομών. Μερική αποκατάσταση έγινε και στις τοιχοποιίες ενός από τα μεγαλύτερα και πλέον κεντρικά κτίρια του μεταβυζαντινού οικισμού της ακρόπολης (κτίριο 15).

Οι επεμβάσεις ολοκληρώθηκαν με την εγκατάσταση δίπλα από το αλώνι της ακρόπολης μίας μικρής θεατρικής κατασκευής, για την πραγματοποίηση πολιτιστικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων.

Μετά από την ολοκλήρωση των εργασιών ανάπλασης και ανάδειξης, ο αρχαιολογικός χώρος άλλαξε στην κυριολεξία πρόσωπο και έγινε προσβάσιμος στο κοινό μέσα από μία φιλική προς τον επισκέπτη διαδρομή με αρχαιολογικό αλλά και φυσιολατρικό ενδιαφέρον.

Η διαδρομή περιήγησης κατά μήκος της δυτικής οχύρωσης.

Η Ντόλιανη ως φυσιολατρική διαδρομή

Ο αρχαιολογικός χώρος

Πόσες διαφορετικές όψεις μπορεί να έχει ένας αρχαιολογικός χώρος;

Συνήθως η διατήρηση των μνημείων βασίζεται κυρίως στην παλαιότητα τους, στη συμβολική τους αξία ή ακόμη και στη σύνδεσή τους με ένα ιστορικό γεγονός. Από όλα αυτά σχεδόν πάντα αγνοείται το φυσικό σκηνικό, δηλαδή ο ιδιαίτερος φυσικός πλούτος της περιοχής.

Χτισμένη στην κορυφή ενός μικρού λόφου που περιρρέεται από τον ποταμό Καλαμά, η Ντόλιανη παρουσιάζει ιδιαίτερο περιβαλλοντικό και οικολογικό ενδιαφέρον. Είναι ο μοναδικός αρχαιολογικός χώρος στη Θεσπρωτία με συνεχή κατοίκηση από την αρχαϊκή εποχή μέχρι και την οθωμανική περίοδο. Αυτό ίσως να σημαίνει ότι η επιλογή της θέσης δεν ήταν τυχαία και ότι το φυσικό περιβάλλον αποτέλεσε βασικό κριτήριο. Οι κλιματολογικές συνθήκες (υψηλό ποσοστό υγρασίας καθ' όλη τη διάρκεια του έτους λόγω του Καλαμά, ήπιο και δροσερό καλοκαίρι με μικρές περιόδους ξηρασίας) και η ποικιλομορφία του εδάφους (μεγάλη συγκέντρωση ασβεστολιθικών και σχιστολιθικών πετρωμάτων, απότομες και ανήλιες σχισμές βράχων) δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη φυτών με διαφορετικές οικολογικές απαιτήσεις. Και παρά το γεγονός ότι δεν πρόκειται για σπάνια και πολύτιμα είδη, δεν παύουν να αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο στη βιοποικιλότητα της χώρας μας. Κάθε χρόνο νέα φυτικά είδη κάνουν την εμφάνισή τους απλώνοντας τα φύλλα και τις ρίζες τους στις σχισμές των απότομων βράχων και στα τείχη καθώς και στα επίπεδα προσηλία τμήματα του χώρου.

Η χλωρίδα των τειχών

Αυτό που κάνει ιδιαίτερη εντύπωση στον επισκέπτη του αρχαιολογικού χώρου της Ντόλιανης είναι οι επάλληλες σειρές τειχών και οι απότομες χαράδρες στη νότια και δυτική πλευρά που αποτελούσαν τη φυσική οχύρωση του οικισμού. Πέρα όμως από τη μεγάλη χρηστική αξία τους, με το πέρασμα των αιώνων οι οχυρώσεις –τεχνητές και φυσικές– αποτέλεσαν ένα ιδιαίτερο περιβάλλον για την ανάπτυξη φυτών. Καθώς, μετά τις εργασίες ανάδειξης, η διαδρομή περιήγησης αναδεικνύει το μεγαλύτερο τμήμα των οχυρώσεων αυτών, η ιδιαίτερη φυτοκοινωνία που φιλοξενούν δε μένει απαρατήρητη ούτε από τον απλό επισκέπτη του χώρου.

Στη μικρή ποσότητα εδάφους και στο σκληρό αλκαλικό υπόστρωμα που υπάρχει μεταξύ των γωνιόλιθων αναπτύσσονται μερικά από τα σπουδαιότερα είδη της ελληνικής χλωρίδας. Έτσι μπορεί κάποιος εύκολα να αναγνωρίσει το φαρμακευτικό σκορπίδι (*Ceterach officinarum*) καθώς και την *Cymbalaria microcalis* με τα πανέμορφα μικρά μωβ άνθη της, ιδιαίτερα σπάνιο φυτό για την περιοχή της Θεσπρωτίας. Μεταξύ των γωνιόλιθων συναντάμε και διάφορα είδη *sedum* όπως το *Sedum rupestre* και το *Sedum sediforme* καθώς και το *Equisetum sp* με τη ντόπια ονομασία “αλεπουρά” ή “πολυκόμπι”. Χαρακτηριστικό είδος που έχει βρει τις κατάλληλες συνθήκες ανάπτυξης μεταξύ των γωνιόλιθων της κύριας πύλης του οικισμού είναι το *Umpilucus rupestris* και το *Umpilucus horizontalis* με την χαρακτηριστική ονομασία “του παπά το αυτί”. Το πιο εντυπωσιακό ίσως φυτό που απλώνει τις ρίζες του στην κορυφή του δυτικού τείχους είναι αναμφίβολα ο κέντρανθος (*Centranthus ruber*) με τα μεγάλα λογχοειδή φύλλα και τα μακριά στελέχη, στην κορυφή των οποίων αναπτύσσονται εντυπωσιακά μοβ άνθη σε σκιάδια, σπάνιο και αυτό είδος για την εν λόγω περιοχή.

Τα φυτά αυτά αποτελούν ένα μικρό δείγμα της σημαντικής χλωρίδας που αναπτύσσεται στα τείχη της Ντόλιανης. Δεν είναι όμως τα μόνα. Συχνά συναντάμε και το σινάπι (*Sinapis sp.*), που κάθε άνοιξη καλύπτει σχεδόν όλες τις απότομες πλαγιές με τα κίτρινα άνθη του, το *Senecio vulgere*, το χρυσάνθεμο (*Chrysanthemum coronarium*), το άγριο τριφύλλι (*Trifolium repens*) κλπ.

Πολυκόμπι
(*Equisetum sp*).

Σκορπίδι
(*Ceterach officinarum*).

Umpilucus rupestris.

Σέδο (*Sedum rupestre*).

Η χλωρίδα του οικισμού

Απ' ότι φαίνεται ο ανθρώπινος παράγοντας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εδραίωση μιας ιδιαίτερης φυτοκοινωνίας και στο εσωτερικό του αρχαιολογικού χώρου. Οι διαφορετικές χρήσεις της γης ανά περιόδους είχαν ως αποτέλεσμα τη μερική υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, κυρίως λόγω της υψηλής βοσκοϊκανότητας του χώρου, της δυνατότητας καλλιέργειας της ευρύτερης πεδινής περιοχής αλλά και λόγω των εποχιακών πυρκαγιών με σκοπό την αύξηση της χορτονομής. Ταυτόχρονα όμως, οι φυσικές διαβρωτικές διαδικασίες του εδάφους στη διάρκεια των αιώνων καθώς και οι ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες, λόγω της γειτνίασης του χώρου με τον ποταμό Καλαμά, είχαν ως αποτέλεσμα το τοπίο να διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό τη φυσικότητα του με αποτέλεσμα η περιοχή να χαρακτηρίζεται σαν μια μικρή κιβωτός φυτικών και ζωικών ειδών.

Νεραγκούλα
(*Ranunculus sp.*).

Ξεκινώντας τις εργασίες ανάδειξης του χώρου αρχική μέριμνα ήταν η απομάκρυνση της πυκνής αυτοφυούς βλάστησης. Χαρακτηριστικά είδη υποβαθμισμένων βοσκοτόπων όπως ασφάκες (*Phlomis fruticosa*), ασφόδελοι (*Asphodelus aestivus*), δρακοντιές (*Urginea maritima*) και αρκετές λυγαριές (*Vitex agnus-castus*) κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος του. Σε συνδυασμό με τη δενδρώδη βλάστηση, που αποτελείται κυρίως από πουρνάρια (*Quercus coccifera*), ελιές (*Olea europaea*) και αγριαπιδιές (*Pirus amygdaliformis*), συχνά προκαλούσαν σοβαρές ζημιές στο

Καμπανούλα
(*Campanoula spatulata*).

Κέντρανθος
(*Centranthus ruber*).

Αγριελιά
(*Olea europaea*).

εσωτερικό και στους τοίχους των αρχαίων κτιρίων καθώς και στη στατικότητα των τειχών. Η απομάκρυνσή τους με ήπια μέσα (πέρα από την αποψίλωση του χώρου από τα ετήσια αγρωστώδη και ποώδη φυτά) θεωρήθηκε επιβεβλημένη από τον πρώτο κιόλας χρόνο των εργασιών ανάδειξης του χώρου.

Βαλεριάνα
(*Valeriana officinalis*).

Μεγάλο μέρος της χλωρίδας παραμένει ωστόσο στον χώρο χωρίς να προκαλεί ζημιές στις αρχαιότητες. Η απομάκρυνση της πυκνής βλάστησης και η αλλαγή του τοπίου, μετά και τις υπόλοιπες εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια της ανάδειξης και ανάπλασης του χώρου, είχαν ως αποτέλεσμα η χλωρίδα να ανανεώνεται κάθε χρόνο με νέα ενδιαφέροντα φυτικά είδη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα λιγοστά άτομα βαλεριάνας (*Valeriana officinalis*), τα μοναδικά ίσως που συναντάμε εντός αρχαιολογικού χώρου στο νομό Θεσπρωτίας, που βρήκαν τις κατάλληλες συνθήκες στην απότομη πλαγιά δυτικά του οικισμού μετά από τρία χρόνια συνεχών αποψιλώσεων. Επίσης, η φθινοπωρινή υγρασία που υπάρχει στα πλακόστρωτα μέρη των οικιών, ευνοεί την εμφάνιση της εντυπωσιακής στερνμπέργκιας (*Sternbergia lutea*) και του κολχικού (*Colchicum sp.*).

Στερνμπέργκια
(*Sternbergia lutea*).

Γενικά τα φυτικά είδη έχουν αυξηθεί στο εσωτερικό του οικισμού παρά τις απαραίτητες συνεχείς αποψιλώσεις. Την άνοιξη ο χώρος καλύπτεται από ένα πολύχρωμο στρώμα από άνθη. Κυριαρχεί η μολόχα (*Malva sylvestris*), οι μαργαρίτες (*Anthemis chia*), καυκαλήθρες (*Tordylium officinale*) οι πικραλίδες (*Crepis rubra*) οι παπαρούνες (*Papaver rhoeas*). Στην πλαγιά εξωτερικά της βορειοδυτικής οχύρωσης που καλυπτόταν από πουρνάρια και ασφάκες, έχουν εμφανιστεί πλέον καμπανούλες (*Campanula spatulata*), νεραγκούλες (*Ranunculus sp*) και ζωχοί (*Sonchus oleraceus*), ενώ στο δυτικό ανήλιο τμήμα συναντάμε σκροφουλάρια (*Scrophularia peregrina*), μάραθο (*Foeniculum vulgare*), και μελισσόχορτο (*Melissa officinalis*) καθώς και διάφορα είδη μανιταριών.

Ανεμώνη
(*Anemone coronaria*).

Εκτός από τα κυρίαρχα είδη, εύκολα διακρίνονται τα λυχναράκια (*Arum italicum*), οι ευφόρβιες (*Euphorbia characias*), οι ανεμώνες (*Anemone coronaria*), και τα γεράνια (*Geranium molle*). Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ένα είδος ορχιδέας, η *Serapias sp* που εμφανίστηκε μετά

Ορχιδέα
(*Serapias sp.*)

από τέσσερα χρόνια αποψιλώσεων ανατολικά του πύργου της ακρόπολης, καθώς και η οροβάγχη (*Orobanche* sp), που τη συναντάμε στα δροσερά τμήματα του οικισμού. Τέλος, σε όλη την ευρύτερη περιοχή εξωτερικά της οχύρωσης θα συναντήσουμε σπαράγγια (*Asparagus aphyllus*), φλώμους (*Verbascum sinuatum*) και διάφορα είδη αγρωστωδών φυτών με βασικότερο την άγρια βρώμη (*Avena sterilis*).

Επίλογος

Συνδέοντας λοιπόν τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες ενός χώρου με το φυσικό σκηνικό που τον πλαισιώνει, πολύ εύκολα αλλάζει η οπτική με την οποία τον παρατηρούμε. Κάθε χρόνος και κάθε εποχή επιφυλάσσει και μια μικρή έκπληξη τόσο στον αρχαιολάτρη επισκέπτη όσο και στους λάτρεις της φύσης και του περιβάλλοντος. Η σωστότερη διαχείριση του πράσινου σε έναν αρχαιολογικό χώρο όπως η Ντόλιανη προϋποθέτει ιδανικό συσχετισμό και συνδυασμό πολιτιστικών και φυσικών αξιών στον ίδιο χώρο. Οι αρχαιολογικοί χώροι είναι από τις τελευταίες προστατευόμενες περιοχές χλωρίδας και πανίδας στην Ελλάδα και γι' αυτό πρέπει να καταστεί αναγκαιότητα η διασφάλισή τους.

Σκροφουλάρια
(*Scrofularia peregrina*).

Λυχναράκι
(*Arum italicum*).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αρχαίες πηγές

1. Polivius, *Historiae*, 30. 15
2. Livius, 43.21.4 και 45.26.3

Γενική βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός Σ., Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών, Τόμος Β, Αθήνα 1856.
2. Βαλκανική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Αθήνα 1993
3. Βλαχοπούλου – Οικονόμου Α., Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου, Ιωάννινα 2003.
4. Βοκοτοπούλου Ι., Βίτσα, Αθήνα 1986.
5. Δάκαρης Σ., Θεσπρωτία, Αθήνα 1972.
6. Ενετοί και Ιωαννίτες ιππότες. Δίκτυα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής, Πειραματική ενέργεια Archi-med, Αθήνα 2001 (συλλογικό έργο).
7. Hammond N.G.L., Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas, Oxford 1967.
8. Ήπειρος 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997.
9. Inalcik Halic, Hicri 835 Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1954.
10. Κοκολάκης Μ., Η τουρκική στατιστική της Ηπείρου στο Σαλναμέ του 1895, Εθνικό Ίδρυμα Έρευνών, Αθήνα 2003.
11. Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300 – 1500 και Διατήρησή της, Θεσσαλονίκη 1999 (Πρακτικά Συνεδρίου).
12. Lawrennce A. W., Greek aims in fortification, Oxford 1979.
13. Λάμπρου Β., Φανοτή-Ντόλιανη: Έρευνα και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, Ηπειρωτικά Χρονικά 40, Ιωάννινα 2006.
14. Λάμπρου Β. – Δρόσου Δ., Κεραμική της ελληνιστικής περιόδου από τον οικισμό, τη νεκρόπολη και την ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Φανοτής, Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική κεραμική (Πρακτικά υπό έκδοση).
15. Λάμπρου Β. – Σαλταγιάννη Ε., Αρχαιολογικός χώρος Ντόλιανης. Οι εργασίες ανάδειξης και τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα, Αθήνα 2007 (Πρακτικά ημερίδας).
16. Μουσελίμης Σ. Γ., Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας, Γιάννενα 1980.
17. Nicol, D. Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267 – 1479. Μια συνεισφορά στην ελληνική Ιστορία κατά το Μεσαίωνα, Αθήνα, 1991.
18. Πρέκα – Αλεξανδρή Κ., Αρχαιολογικό Δελτίο 50 (1995), Χρονικά Β2, 442 – 444.

19. Ρήγιнос Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 54 (1999) Χρονικά Β1, 503 – 505.
20. Ρήγιнос Γ., Αρχαιολογικό Δελτίο 55 (2000) – 61 (2006), Χρονικά (υπό έκδοση).
21. Σάρρας Γ., Η Θεσπρωτία δια μέσου των αιώνων 40.000 π.Χ. μέχρι σήμερα, Αθήνα 1998.
22. Τρανουλίδης Α., Μελέτη συντήρησης & αποκατάστασης της κύριας πύλης της αρχαίας Φανοτής, Ηγουμενίτσα 2006 (αρχείο ΛΒ΄ Ε.Π.Κ.Α.).
23. Ψιμούλη Β., Σούλι και Σουλιώτες, Αθήνα 2005.

